

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Кафедра української мови

«Допущено до захисту»

В. о. завкафедри

_____ Колоїз Ж. В.

Протокол № _____

« ____ » _____ 2019 р.

Реєстраційний № _____

« ____ » _____ 2019 р.

СТИЛІСТИЧНІ РЕСУРСИ В ЕПІСТОЛЯРІЇ ІВАНА ФРАНКА

Кваліфікаційна робота студентки
факультету української філології групи
УАФ-м-14 другого (магістерського) рівня
спеціальності 014.01 Середня освіта
(українська мова та література),
додаткової спеціальності –
англійська мова

Нагорної Ольги Олександрівни

Керівник: кандидат філологічних наук,
доцент **Малюга Н. М.**

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ECTS _____ Кількість балів _____

Члени комісії

_____ (підпис) _____ (прізвище та ініціали)

_____ (підпис) _____ (прізвище та ініціали)

_____ (підпис) _____ (прізвище та ініціали)

_____ (підпис) _____ (прізвище та ініціали)

Кривий Ріг – 2019

АНОТАЦІЯ

Нагорна О. О. Стилiстичнi ресурси в епiстолярiї Iвана Франка : рукопис. Кривий Рiг, 2019. 90 с.

У науковiй працi дослiджено стилiстичнi ресурси епiстолярiю Iвана Франка. Здiйснено загальну характеристику українського епiстолярiю, визначено основнi пiдходи до його вивчення (стиль, жанр, дискурс), проаналiзовано структурно-стилiстичнi особливостi епiстолярних текстiв, розглянуто їхню типологiю. У практичнiй частинi роботи описано епiстолярну спадщину Iвана Франка з позицiї антропоцентризму, зокрема розкрито конотативнi особливостi приватного та ділового листування. Здiйснено лiнгвістичний аналіз збереженої епiстолярної спадщини письменника та прокоментовано функцiї використаних стилiстичних засобiв у діловому і приватному листуванні.

Ключові слова: епiстолярiй, стилiстичнi ресурси, епiстолярна спадщина, конотацiї, приватне листування, ділове листування, Iван Франко.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕПІСТОЛЯРІЮ	7
1.1. Стан дослідження епістолярної спадщини українських письменників.....	7
1.2. Основні підходи до вивчення епістолярію.....	10
1.2.1. Дослідження епістолярію через призму поняття «функціональний стиль».....	12
1.2.2. Аналіз епістолярних текстів через визначення мовленнєвого жанру.....	16
1.2.3. Тлумачення епістолярного дискурсу з позиції прагмалінгвістики.....	22
1.3. Структурно-стилістичні особливості епістолярних текстів та їхня класифікація.....	26
Висновки до першого розділу.....	39
РОЗДІЛ 2. АНТРОПОЦЕНТРИЧНИЙ ПІДХІД ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ЕПІСТОЛЯРНОЇ СПАДЩИНИ ІВАНА ФРАНКА	41
2.1. Духовні та світоглядні компоненти офіційно-ділового листування Івана Франка.....	41
2.2. Конотативні особливості інтимного листування Івана Франка.....	47
2.3. Конотативні особливості звернень Івана Франка до дітей.....	53
Висновки до другого розділу.....	55
РОЗДІЛ 3 ДОСЛІДЖЕННЯ СТИЛІСТИЧНИХ РЕСУРСІВ В ЕПІСТОЛЯРІЇ ІВАНА ФРАНКА	57
3.1. Лінгвістичний аналіз епістолярію Івана Франка.....	57
3.1.1. Ділове листування.....	57
3.1.2. Приватне листування.....	65
3.2. Використання стилістичних засобів у листуванні Івана Франка.....	70
Висновки до третього розділу.....	76
ВИСНОВКИ	78
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	81
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	88

ВСТУП

У сучасній філологічній науці значно посилюється інтерес до мови письменників, визнаних класиками. Це пояснюється насамперед взаємозв'язком національної літературної художньої мови і національно-художньої літератури, а також внеском кожного письменника в національну і літературну мову. У сучасному українському мовознавстві по-новому осмислюють питання вивчення мови епістолярної спадщини письменників, виявлення специфіки, особливостей творчого методу, принципи відбору та синтезу різноманітних мовних засобів.

Епістолярій – найвагоміше першоджерело для рецепції художнього світу митця. Епістолярна спадщина становить науковий інтерес і як матеріал для вивчення біографії, і як оригінальний чинник, у якому відображена вся багатогранність духовного життя письменника, індивідуальні особливості його мислення.

Питанням поезики, рецепції епістолярного жанру й стилю, вивченню епістолярію письменників, рідше – громадських діячів чи політиків присвячені праці іноземних М. Бахтіна, М. Бубера, Л. Гінзбург, Х. Геллерта, М. Епштейна, О. Єліної, Х. Ортеги-і-Гассета, І. Сікутріса, С. Скварчинської, В. Сметаніна, У. Тодда, Г. Штайнгаузена і вітчизняних учених, переважно літературознавців, зокрема В. Агеєвої, О. Астаф'єва, Л. Вашків, В. Галич, О. Галича, В. Гладкого, Л. Грицик, Р. Гром'яка, А. Гуляка, Т. Гундорової, В. Дончика, В. Дудка, М. Жулинського, Л. Задорожної, В. Качкана, Ф. Кейди, Ю. Ковалева, Я. Козачка, Ю. Корзова, М. Коцюбинської, Ю. Кузнецова, В. Кузьменка, Ж. Ляхової, О. Мушкудіані, М. Наєнка, М. Назарука, А. Погрібного, В. Святотця, Г. Семенюка, Г. Сивоконя, М. Сулими, А. Ткаченка, В. Ткачівського, М. Ткачука, П. Федченка, Л. Шевченко, Н. Шляхової, Г. Штоня, В. Яременка та ін.

У вітчизняному мовознавстві теорію епістолярію досліджували такі мовознавці: І. Білодід, Л. Вашків, П. Дудик, В. Кузьменко, М. Жовтобрюх,

Н. Журавльова, К. Ленець, Ж. Ляхова, Г. Мазоха, Л. Морозова, М. Назарук, А. Найрулін, Н. Петриченко, Л. Світало, В. Святовець та ін. Лінгвісти виокремлюють епістолярій як стиль, тексти якого мають свою специфіку, визначену структурно-змістову організацію, особливості використання мовних засобів різних рівнів. Найбільш поширеним жанровим різновидом епістолярного тексту є листи.

Ділове листування посідає значне місце в доробку письменника. Особливий інтерес викликають у вчених мовознавчі концепції І. Франка, його роль у становленні й збагаченні наукового та ділового стилів української літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Епістолярна спадщина І. Франка пронизана конотаціями, які містять біографічну інформацію, інформацію про творчість, літературно-естетичні та політичні погляди, а також конотації, що висвітлюють участь письменника в громадському та літературному житті, у революційно-визвольному русі.

Актуальність теми дослідження зумовлена потребою комплексного лінгвістичного аналізу епістолярію Івана Франка – видатного письменника й авторитетного громадського діяча.

Мета роботи полягає в комплексному дослідженні художніх особливостей, стилістичних ресурсів епістолярію Івана Франка.

Для реалізації поставленої мети необхідно вирішити такі **завдання**:

1) здійснити загальну характеристику українського епістолярію та накреслити основні підходи до його аналізу;

2) дослідити статус епістолярію в системі функціонально-стилістичних стилів;

3) проаналізувати конотативні особливості ділового і приватного листування Івана Франка;

4) здійснити лінгвістичний аналіз епістолярію Івана Франка;

5) проаналізувати використання стилістичних засобів у листуванні Івана Франка.

Об'єктом дослідження є епістолярна спадщина Івана Франка.

Предмет дослідження – стилістичні ресурси епістолярію Івана Франка.

Матеріалом дослідження слугують текстові фрагменти, вилучені шляхом суцільної вибірки з листів Івана Франка (80 листів).

Основні методи дослідження: теоретичний аналіз (вивчення основних теоретичних понять епістолографії); описовий метод (опис та інтерпретація мовних явищ у межах конкретного листування); теоретичний синтез (узагальнення теоретичних відомостей про епістолярій); системний аналіз (добір фактичного матеріалу та його групування); прийом контекстного аналізу епістолярного тексту.

Практичне значення роботи полягає в тому, що результати проведеного дослідження сприятимуть подальшій розробці питання використання стилістичних ресурсів мови; матеріалом можуть скористатися вчителі на заняттях з української мови та літератури, а також викладачі та студенти філологічних факультетів під час вивчення курсу «Стилістика української мови».

Результати проведеного дослідження **апробовано** у вигляді доповіді («Актуалізатори конотативного компонента в епістолярії Івана Франка») на Х Всеукраїнській науковій інтернет-конференції «Східнослов'янська філологія: здобутки та перспективи», що відбулася в Криворізькому державному педагогічному університеті 24–25 квітня 2019 року.

За темою виступу опубліковано статтю: Нагорна О. О. Актуалізатори конотативного компонента в епістолярії Івана Франка. *Східнослов'янська філологія: здобутки та перспективи*: зб. матер. Х Всеукраїнської наукової інтернет-конференції. Кривий Ріг, 2019. Вип. 10. С. 145–151.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури (75 позицій), списку використаних джерел (22 джерела). Повний обсяг дослідження – 90 сторінок, основний текст – 80 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕПІСТОЛЯРІЮ

1.1. Стан дослідження епістолярної спадщини українських письменників

В останні десятиліття лінгвістична наука звернула свій погляд на епістолярні тексти. Листи стали об'єктом багатоаспектного вивчення: дослідники (І. Білодід, Л. Вашків, П. Дудик, В. Кузьменко, М. Жовтобрюх, Н. Журавльова, К. Ленець, Ж. Ляхова, Г. Мазоха, Л. Морозова, М. Назарук, А. Найрулін, Н. Петриченко, Л. Світалю, В. Святовець) аналізують жанрово-стильову специфіку епістолярію, структуру листів, особливості функціонування в епістолярних текстах мовних одиниць різного рівня. Однак статус епістолярію станом на сьогодні в науці остаточно так і не визначено.

Досліджуючи листи, здобутки літературознавців у цій царині значно більші (О. Астаф'єва, Л. Вашків, В. Галич, В. Качкана, Ю. Ковалева, В. Кузьменка, М. Назарука). Науковці стикаються з побутуванням двох термінів на позначення окремих галузей наукового знання: «епістолографія» та «епістологія».

Літературознавець В. Кузьменко під епістолографією розуміє самостійну і повноцінну «галузь сучасного літературознавства, що досліджує найважливіші особливості змісту й форми листів різних епох» [34, с. 11].

Епістологія – (від грец. *epistole* (посилання, лист) і *logos* (слово, вчення) – це наука, яку відносять до спеціальних історичних дисциплін, вона вивчає типи і види особистих листів давнього світу і середніх віків. Тобто й епістолографія, й епістологія об'єктом своїх наукових досліджень вважають лист, однак досліджують його під різними кутами зору: епістолографія (літературознавча дисципліна) – як факти літератури, епістологія (історична дисципліна) – як історичні документи.

Сучасне літературознавство послуговується терміном «епістолярій». Зокрема, Л. Світайло до епістолярної літератури зараховує листування

історичних осіб, видатних діячів, що має історико-культурне значення; художні твори різних жанрів, у яких форма листа чи посилення використовується як творчий прийом; епістолярну літературу або епістолографію, тобто «літературу листів», в основі якої знаходиться лист як жанр [61, с. 154].

Підвищена увага літературознавців до письменницького епістолярію ґрунтується на публікації листової спадщини митців, оприлюдненні архівних документів, що потребують належної оцінки з боку теоретиків та істориків літератури. В останні десятиліття спостерігаємо активну публікацію жанрів усієї документалістики, а листів особливо. В окремих виданнях та періодиці оприлюднено, доповнено і перевидано без копіювання епістолярну спадщину багатьох українських митців слова. Наприклад, Д. Нитченко видав «200 листів Б. Антоненко-Давидовича» (1986), Б. Струмінський, Е. Касинець, М. Скорупська, Н. Лівіцька-Холодна в «Матеріалах до історії літератури і громадської думки: листування з американських архівів. 1857–1933» (Нью-Йорк, 1992) опублікували листи П. Куліша, М. Коцюбинського, Б. Лепкого, М. Драгоманова, Є. Маланюка, Юрія Липи, Олени Теліги [24, с. 26].

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть український читач нарешті відкрив для себе кореспонденцію М. Грушевського (1997), листи до сина В. Стуса (2001), листування Олени Теліги (2004), листи М. Лисенка (2004), двотомне видання листів А. Кримського (2005), «епістолярні романи» М. Коцюбинського (листи до дружини «Я так поріднився з тобою...» (2007), «Листи до Олександри Аплаксіної» (2008), епістолярний діалог В. Винниченка із Розалією Ліфшиць (2012) тощо. Книга «Довженко без гриму: Листи, спогади, архівні знахідки» (2014), упорядкована В. Агеєвою та С. Тримбачем, стала «Книгою року – 2014» у номінації «Життєпис».

Дослідників епістолярної спадщини письменників у першу чергу цікавлять такі аспекти епістолярної творчості:

– дослідження листа як достовірного ілюстративного матеріалу про особистість письменника, психологію його творчості;

– розгляд фактографічного матеріалу листа як коментаря до художньої творчості задля віднаходження матеріалу про задум, поштовхи до написання чи реальну основу зображуваних подій (лист розглядають як допоміжне документальне джерело);

– дослідження листа як відображення мовно-стилістичних особливостей епохи (мовознавчий підхід);

– вивчення епістолярного тексту задля відтворення історичного духу епохи, виявлення авторської оцінки певним культурно-історичним та суспільним явищам та окремим персоналіям (документальним образам листа) (культурно-історичний підхід). Антропоцентричний підхід передбачає дослідження епістолярного образу письменника крізь призму його стосунків із сучасниками, формування й еволюції авторської свідомості, тобто розгляд біографічного автора як людини і як митця крізь призму його епістолярію.

Основні засади української епістолографії ще у XVIII ст. сформував відомий письменник, ритор і вчений Ф. Прокопович у своєму трактаті «Про риторичне мистецтво», визначивши мету листа, основну функцію, а також уклавши відповідні правила написання й оформлення листів, що були актуальними аж до початку XIX століття. Виходячи з наукової концепції листа Ф. Прокоповича, «лист – це розмова відсутнього з відсутнім за допомогою письма, а не голосу. Завдання листа – повідомити відсутніх про те, що важливо їм знати про вас чи про них самих» [54, с. 354–355].

Наукове ставлення до епістолярію митців вперше запропонував І. Франко в процесі систематизації епістолярної спадщини Т. Шевченка.

Незважаючи на велику кількість досліджень епістолярного жанру в українській літературі, не достатньо розкритими залишаються питання еволюції епістолярію в контексті парадигми «традиція – новаторство», типології й структурних особливостей листів; естетичного потенціалу письменницьких кореспонденцій; проблемно-тематичного рівня епістолярію, виявлення жанрової природи епістоли.

Тексти епістолярного стилю вирізняються за певними ознаками. Їм притаманна загальна спрямованість на достовірність фактів, відсутність вигадки, авторська інтерпретація описуваного референта дійсності, суб'єктивність викладу, хронологічність (прив'язаність до події та її датування). Головною диференційною ознакою листа є адресованість як конститутивна основа епістолярного діалогу, а також специфічна композиція (структура) листа. Питання класифікації листів залишаються важливою теоретичною проблемою сучасної епістолографії. Усі численні класифікації епістолярію від найдавніших часів і до наших днів можна умовно поділити на дві групи: класифікації, побудовані на основі структурно-типологічного підходу (орієнтований на лист як «розмову лише двох»), і класифікації, побудовані на основі функціонального підходу (авторської інтенційності, спрямування на читача).

1.2. Основні підходи до вивчення епістолярію

В останнім роки епістолярні тексти стали об'єктом багатоаспектного вивчення мовознавців. Дослідники аналізують жанрово-стильову, структурну специфіку епістолярію (греч. *epistola* – послання), особливості функціонування в епістолярних текстах мовних одиниць різних рівнів. Проте статус епістолярію є дискусійним. Відмінності в теоретичному осмисленні феномена «епістолярій» спричиняються до того, що в дослідженнях останнього часу паралельно функціонують терміни «епістолярний текст», «епістолярні контексти», «епістолярна мова», «епістолярний стиль», «епістолярний жанр», «епістолярна форма», «епістолярний дискурс». Листування трактується як «функціональний стиль», як категорія функціональної стилістики, стилістики мови, як поєднання різних жанрів і стилів, особлива форма співдружності літератури з життям, яка не співвідноситься з поняттями жанру й стилю. Листування також аналізують крізь призму поняття «дискурс».

Протягом різних історичних епох (античність, середньовіччя, епоха Відродження, класицизм XVIII–XIX століття) існували різні підходи до розуміння терміна «епістолярний текст». В існуючих лінгвістичних і літературознавчих роботах з вивчення епістолярію спостерігається непорядкованість термінології. Це ускладнює вивчення лінгвістичних особливостей епістолярної літератури і вивчення епістолярних текстів зокрема.

У спеціальній літературі 80–90-х рр. XX століття частіше вживаються терміни «епістолярний стиль» і «епістолярний жанр».

На підставі вивчення лінгвістичної літератури з теорії питання можна виокремити такі точки зору на природу епістолярію:

1. Листування трактують як стиль (функціональний стиль) (Ш. Баллі, І. Барцевич, Ю. Бельчиков, О. Вейзе, Т. Винокур, Є. Галкіна-Федорук, А. Григор'єва, Р. Мейер, Л. Шпітцер).

2. Листування співвідносять із поняттям жанру (як категорією функціональної стилістики, стилістики мови) (А. Акішина, Н. Белунова, А. Гвоздєв, В. Гальперін, Т. Зоріна, А. Кожин, Н. Логунова, Е. Петрищева, Е. Ризель, Д. Розенталь, В. Суханова).

3. Листування розглядають як поєднання різних жанрів і стилів (О. Кустова, О. Нікітіна, Є. Прохоров, Н. Степанов).

4. Листування – це особлива форма співдружності літератури з життям, не співвіднесена з поняттями жанру і стилю (Є. Єліна).

5. Епістолярний текст являє собою жанр мови (як категорію стилістики мови) (М. Бахтін).

6. Листування трактується через призму поняття «дискурс» (С. Гусєва, А. Кур'янович, Н. Сапожникова, Ю. Троїцький, М. Чаркін).

Розгляд епістолярних текстів через призму поняття стилю, жанру або дискурсу не є взаємовиключними. Навпаки, задум багатоаспектного аналізу приватного листування базується на тому, що неможливо досить повно

розкрити сутність будь-якого явища, спочатку обмеживши себе рамками одного підходу або напряму в дослідженні.

1.2.1. Дослідження епістолярію через призму поняття «функціональний стиль». У сучасній лінгвістичній науці існують три основні підходи до визначення поняття функціонального стилю. Перший спирається на розмежування сфер або ситуацій спілкування, другий – на основні функції мови, третій – на області суспільної свідомості.

Хоч у лінгвістів щодо принципів виокремлення та визначення функціональних стилів немає повної єдності, з низки питань намітилися чіткі позиції, згідно з якими здійснюють опис комунікативної функціонально-стильової системи. До числа таких позицій відносять: необхідність розгляду мовних особливостей того чи того стилю у зв'язку з екстралінгвістичними (соціальні включно) умовами його існування; наявність певної цільової заданості, що обумовлює й власне виділення функціонального стилю, і відбір ряду різнорівневих мовних засобів, які традиційно співвідносяться з певною комунікативною діяльністю людини; взаємозв'язок між доцільністю висловлювання і виникненням різнорідних стереотипних мовних явищ, які мають високий ступінь обов'язковості; співвіднесеність понять «функціональний стиль» – «жанр» – «текст»; уявлення про наявність жанрової диференціації в межах функціонально-стильового утворення.

Кількість функціональних стилів коливається від трьох до одинадцяти. Підґрунтям класифікацій є різні принципи, не завжди збігається використовувана для позначення близьких понять термінологія.

Окремо серед існуючих класифікацій мовних стилів згадаємо класифікацію Ю. Рождественського, що виділяє діалектну мову, усну літературну мову, ділову та епістолярну писемність, канонічну літературу, наукову літературу, художню літературу, публіцистику, масову інформацію, інформатику та стиль реклами [56, с. 127]. Класифікація Ю. Рождественського відображає всі основні стилі мови і виділяє епістолярій

в окремий стиль, адже йому властива своя специфіка, як на граматичному, так і на лексичному рівні.

Попри існування різних класифікацій функціональних стилів у сучасному мовознавстві, більшість дослідників вважає, що функціональні стилі не утворюють замкнених систем, а перебувають у живому співвідношенні та взаємодії. Дослідники, зокрема І. Барцевич, Ю. Бельчиков, Л. Булаховський, О. Вейзе, Т. Винокур, Є. Галкіна-Федорук, А. Григор'єва, К. Долинін, А. Єфімов, Р. Мейер, Н. Потоцька, Ш. Баллі, Л. Шпітцер Л. Щерба, виділяють серед функціональних стилів також і епістолярний.

Поняттям епістолярного стилю оперував ще М. Ломоносов. Але вже на початку ХІХ століття лист не був однорідною структурою. Залежно від його змісту змінювалися й правила написання епістолярного тексту.

Л. Щерба вважає, що епістолярний стиль є проміжним, оскільки існує в рамках форми ділової художньої мови як різновиду письмової мови [74, с. 21]. А. Єфімов, уточнюючи висловлювання Л. Щерби, постулює наявність «безлічі варіантів епістолярного стилю» залежно від соціальних взаємовідносин [18, с. 41]. Ю. Бельчиков вважає, що епістолярний стиль – це форма реалізації усної мови [4, с. 131].

Однак саме поняття «епістолярний стиль» залишається нерозкритим через відсутність переконливих лінгвостилістичних доказів на користь виділення листування в самостійний функціональний стиль. Виняток у цьому відношенні складає стаття Л. Кецби, в якій автор лінгвістично мотивує обрану точку зору [27, с. 3–4]. Л. Кецба вважає за доцільне виділити епістолярний стиль у системі функціональних стилів з орієнтацією на екстралінгвістичні фактори. Таким «екстралінгвістичним фактором» епістолярного стилю вчений пропонує визнати «функцію контакту (спілкування)». Звертає на себе увагу й той факт, що автор постійно підкреслює синтетичний характер екстралінгвістичної основи епістолярного стилю, говорячи про його «підвищеного ступеня проникність» у порівнянні з іншими функціональними

стилями, роблячи висновок про те, що «епістолярний стиль займає особливе місце в системі інших стилів» [27, с. 3–4].

П. Дудик подає такі характеристики епістолярного стилю: «Цей стиль суттєво й своєрідно відрізняється від усіх інших стилів. Епістолярне мовлення має тільки писемну форму вияву, хоча тексти цього стилю (приватні листи, записки, щоденникові записи, мемуари і под.) можуть бути прочитані і в голос. «Усна» форма епістолярного мовлення є тільки особливим відтворенням мовлення писемного. У мовленні в межах епістолярного стилю виокремлюють різні жанри. Найпоширеніший з-поміж них – це приватні листи. Зазвичай листом називають писаний текст, призначений для повідомлення про що-небудь; це спілкування з кимось на відстані, звертання до особи або до осіб» [15, с. 94].

Проте через відсутність переконливих мовностилістичних доказів на користь відокремлення листування в самостійний функціональний стиль саме поняття «епістолярний стиль» залишається недостатньо визначеним. У російській лінгвістиці поняттям «епістолярний стиль» оперував ще М. Ломоносов. Але вже на початку XIX століття лист не був однорідним за структурою. Залежно від його змісту змінювалися й правила написання епістолярного тексту. Л. Щерба вважає, що епістолярний стиль є проміжним, оскільки існує в рамках форми ділового художнього мовлення як різновид письмової мови [73, с. 21]. А. Єфімов, уточнюючи висловлення Л. Щерби, постулює наявність «безлічі варіантів епістолярного стилю» залежно від соціальних взаємин [18, с. 41]. За Ю. Бельчиковим, епістолярний стиль – це форма реалізації усного мовлення [4, с.131].

Виділення епістолярного стилю як окремого стилю мовлення залишається дискусійним. Тексти епістолярного стилю вирізняють за певними ознаками, як-от: загальна спрямованість на достовірність фактів, відсутність вигадки, авторська інтерпретація описуваного референта дійсності, суб'єктивність викладу, хронологічність (прив'язаність до події та її датування). Головною диференційною ознакою листа є адресованість як

конститутивна основа епістолярного діалогу, а також специфічна композиція (структура) листа.

Прихильники терміна «стиль» вважають, що синтез розмовних та книжних конструкцій, допустимий у листах, а також присутність багатьох різностильових елементів розширює межі описуваної мовної реалії і дозволяє вважати епістолярій стилем мови.

Найбільш точним із наявних термінологічних виразів досліджуваного мовного явища можна назвати термінологічне поєднання «епістолярна форма». За термінологією К.Сєдова, можна визначити епістолярій як «гіпержанрову» форму, під якою будуть розумітися «мовні форми, що об'єднують у своєму складі кілька жанрів» [43, с. 32].

Термін «епістолярна форма» не суперечить природі досліджуваного явища, змісту і формальним показникам, не передбачає функціонування в рамках якогось одного стилю, не зобов'язує автора дотримуватися строгих кордонів.

Відмінності в теоретичному осмисленні феномену «епістолярій» призводять до того, що в дослідженнях останнього часу паралельно функціонують такі термінологічні ряди, як «епістолярний текст», «епістолярні контексти», «епістолярна мова», «епістолярний ряд», «епістолярний стиль», «епістолярний жанр», «епістолярна форма», «епістолярний дискурс». Автори їх уживають здебільшого без наведення роз'яснень дефінітивного характеру.

Питання про епістолярний стиль як окремий і протиставний іншим стилям певною мірою дискусійне. Не всі лінгвісти-стилісти беззастережно послуговуються цим терміном. Наприклад, на думку Д. Розенталя, «не може в наш час претендувати на самостійне існування і так званий епістолярний стиль, жанри якого пов'язані або з розмовним мовленням (приватний лист побутового змісту), або з мовленням офіційним (офіційне листування між установами) чи публіцистичним (відкритий лист до редакції)» [62, с. 213].

У мовознавстві немає єдиного погляду щодо терміна «епістолярний стиль». Не виокремлюють епістолярного стилю сучасні українські мовознавці І. Чередниченко, О. Пономарів, М. Пентилюк та ін. Деякі науковці (О. Булах та ін.) вважають за доцільне вести мову про епістолярний жанр (а не про стиль), оскільки для стилю начебто не вистачає виразних диференційних ознак. Насправді ж, за П. Дудиком, таких специфічних стилетвірних особливостей, ознак достатньо для того, щоб вважати епістолярний стиль мови окремим стилем [15, с. 95].

Співвідносність функціональних стилів зі сферами суспільної діяльності обумовлює тематичну обмеженість певного стилю. Наприклад, стиль наукової прози обмежений науковою проблематикою. Епістолярний стиль, на відміну від інших функціональних стилів, має настільки широку мовленнєву реалізацію (приватна – дружня й інтимне листування; професійно-орієнтовані листи; комерційна переписка, тобто листи як офіційні документи ділового спілкування фірм і приватних осіб; листи окремих читачів і груп читачів у редакції газет і журналів тощо), що говорити про тематичну обмеженість цього функціонального стилю не видається можливим. Тому вважаємо неправомірним виділення листування в самостійний функціональний стиль. Позначаючи листування терміном «стиль», прихильники першої точки зору підміняють ознаки функціонального стилю ознаками жанру.

Отже, окремі дослідники, визнаючи існування особливого епістолярного стилю, припускають, що він реалізується тільки йому властивою сукупністю епістолярних жанрів.

1.2.2. Аналіз епістолярних текстів через визначення мовленнєвого жанру. Дослідники окремих функціональних стилів розглядають лист як жанр певного стилю: ділові листи – як жанр офіційно-ділового стилю; листи в газету – як жанр публіцистичного стилю; художні листи як жанр художньої літератури; наукову переписку – як професійно-орієнтований лист, жанр

наукового стилю.

Стилісти оперують термінами: «епістолярний жанр» та «епістолярний стиль»: епістолярний жанр – текст, який має форму листа, листівки, телеграми, надісланий адресату задля повідомлення певних відомостей. [17, с. 34], а епістолярний стиль – «стилістична особливість листів (послань) як одного з різновидів писемної літературної мови» [17, с. 38].

При цьому зазначено, що «підстави для виділення епістолярного стилю як функціонального немає: не існує ні окремої сфери спілкування, ні відповідних їй форм суспільної свідомості і виду діяльності, ні специфічних завдань спілкування, які зумовили б стильові відмінності мови, що виступає у вигляді листування, достатні для її протиставлення іншим функціональним різновидам. Навпаки, мова в епістолярній формі поширена в різних сферах спілкування і діяльності, набуваючи в них специфічних рис» [17, с. 42].

Епістолярний роман як жанр, безумовно, сформувався у XVIII столітті, на відміну від епістолярної форми, яка використовувалася художньою літературою з ранніх часів. Іноді епістолярна форма служить додатковим засобом соціально-психологічної характеристики в реалістичному творі.

Розгляд епістолярію як мовленнєвого жанру пов'язують з іменем М. Бахтіна, який зазначав: «Використання мови здійснюється у формі конкретних одиничних висловлювань (усних або писемних) учасників тієї або тієї галузі людської діяльності. Ці висловлення відбивають специфічні умови й цілі кожної такої галузі не лише своїм змістом і мовним стилем, тобто відбором словникових, фразеологічних і граматичних засобів мови, але, насамперед, своєю композиційною побудовою. Тематичний зміст, стиль і композиційна побудова нерозривно пов'язані в цілому висловленні й однаково визначаються специфікою певної сфери спілкування. Кожне окреме висловлення, звичайно, індивідуальне, але кожна сфера використання мови виробляє свої відносно стійкі типи таких висловлень, які ми й називаємо мовленнєвими жанрами» [2, с. 249–250]. М. Бахтін підкреслював

різноманітність мовленнєвих жанрів, включаючи до їхнього складу й лист у всіх його різноманітних формах.

Перші спроби класифікувати мовленнєві жанри мови були не зовсім успішні (особливо щодо епістолярію). Зокрема, А. Кожин, розробивши класифікацію мовних типів (або мовленнєвих жанрів), включив до неї тільки ділове письмо. Приватні листи не представлені в типології [29, с. 159].

Т. Шмельова, спираючись на тріаду «тема – композиція – стиль», розробила класифікацію мовленнєвих жанрів і модель мовленнєвого жанру. Критерієм розмежування мовленнєвих жанрів є комунікативна мета, тому можливим стало виділення інформативних, імперативних, етикетних та оцінних мовленнєвих жанрів. Модель мовленнєвого жанру складається з шести змістовних і однієї формальної ознаки. До змістовних ознак належать: комунікативна мета жанру, концепція автора, концепція адресата, зміст події, фактор комунікативного минулого, фактор комунікативного майбутнього. Формальною ознакою є параметр мовного втілення, спектр можливостей, лексичних і граматичних ресурсів жанру [73, с. 91–96].

Використовуючи результати досліджень М. Бахтіна і Т. Шмельової, Н. Чигридова розглядає ділову кореспонденцію як систему функціонуючих складних і простих мовленнєвих жанрів. При цьому поняття мовленнєвого жанру інтерпретовано в роботі з точки зору форми мовного спілкування та потрактовано типовою формою мови, що представляє функціональний стиль і заснована на різноманітних конститутивних ознаках. На думку вченої, відправною точкою в дослідженні типології мовленнєвих жанрів повинна бути загальна жанрова таксономія, заснована на конститутивних ознаках: самоназва тексту, сфера функціонування, стильовий різновид, паралінгвістична характеристика тексту, комунікативні ролі відправника і одержувача, комунікативний задум автора. Використання встановленої таксономії якраз і дозволяє представити ділову кореспонденцію як систему функціонуючих складних і простих мовленнєвих жанрів [71, с. 56]. Н. Чигридова запропонувала такі конститутивні жанрові ознаки ділового

епістолярію: самоназва тексту, сфера функціонування, стильовий різновид, сукупність невербальних засобів комунікації (у письмовій промові – це змістовно-графічні характеристики тексту), адресант і адресат (їхні ролі та стосунки між ними), комунікативний задум автора [71, с. 22–24].

За такої постановки проблеми розгляд епістолярію як мовного явища (наприклад, як це робилося через призму поняття «функціональний стиль») стає недостатнім. Тому дослідники обмежуються здебільшого аналізом конкретного мовного жанру ділового листа або дружнього листа.

Підхід до аналізу епістолярних текстів через визначення мовленнєвого жанру значною мірою розширює можливості дослідника. Текст листа перестає бути об'єктом вивчення лінгвістики (лінгвістики автономного описового підходу, якщо застосувати термінологію А. Кібрика). Однак загальноприйнятого розуміння природи мовного жанру в науці поки не існує. Цей факт значною мірою ускладнює вироблення загальних концептуальних положень у теорії епістолярію як жанру мови.

Мовленнєвий жанр – це стилістична редакція тексту. Таких текстів Б. Зандіг, наприклад, виділяє кілька типів, серед яких дружній лист (письмовий, монологічний, спонтанний текст), офіційний лист (письмовий, монологічний, підготовлений текст) і дружнє листування (письмовий, немонологічний, спонтанний текст).

Співвіднесення епістолярію з поняттям жанру об'єднує погляди таких лінгвістів, як А. Акішина, Н. Белунова, А. Гвоздєв, В. Гальперін, Т. Зоріна, А. Кожин, Н. Логунова, Е. Петрищева, Е. Ризель, Д. Розенталь, В. Суханова та ін.

Як свідчить аналіз наукових досліджень, присвячених проблемі визначення жанру, у теорії жанру мають місце різні підходи до вирішення цієї проблеми:

1. Формальний підхід має найбільшу кількість прихильників (Н. Носов, Б. Томашевський та ін.). Суть його полягає в тому, що жанр розглядають через зіставлення з поняттям форми. Саме форма, структура, композиційне

оформлення є основними критеріями визначення жанру як явища літератури. Зокрема В. Кожинів під жанром розуміє «загальну форму, тип літературного твору, який історично склався» [30, с. 106–107].

2. Змістовний підхід передбачає, що «повторювану жанрову спільність треба шукати в межах змісту творів» (А. Акішина, В. Гальперін) [54, с. 233].

3. Прихильники функціонального підходу (С. Баранов, Н. Лейдерман, Л. Чернець та ін.) вважають, що жанр виконує роль одного з посередників, перехідних ланок між літературою як глобальною естетичною єдністю і найбільш конкретним її проявом. Тому жанр визначають через поняття способу або функції [37, с. 7].

Як ми можемо переконатися, таке різноманіття напрямків у розробці теорії жанру спричинило появу безлічі його визначень.

Будучи формами втілення стилів, жанри безпосередньо реалізуються в конкретних текстах. Таким чином, як зазначає В. Кузнецов, жанри є однією з найбільш складних типологічних категорій функціональної стилістики, що включають екстралінгвістичні ознаки комунікативно-прагматичного характеру і лінгвістичні ознаки.

Якщо жанр – це форма реалізації стилю (і в такій інтерпретації, безумовно, формальний підхід до визначення жанру найбільш переконливий), то під жанром слід розуміти «функціонально-стилістичні єдності, що характеризуються певним способом відображення дійсності, притаманними їм відповідними рисами, єдністю структурної та композиційної організації» [33, с. 17–18].

Лінгвісти, які розглядають поняття «жанр» як різновид відповідного функціонального стилю, найбільш послідовні у своїх судженнях щодо лінгвостилістичної природи листування. Уважаючи, що в різних видах листів актуалізуються різні стильові системи мови, вони розглядають комерційну кореспонденцію, наприклад, як мовленнєву реалізацію офіційно-ділового стилю, а приватне листування рекомендують розглядати як матеріал для вивчення розмовної мови [71, с. 39]. Сучасна наука запропонувала

класифікацію епістолярних жанрів за специфікою реалізованого в тексті листа функціонального стилю:

1) офіційно-діловий лист (офіційно-діловий стиль; листи як ділові документи, що відображають не особисті, а офіційні відносини);

2) професійно орієнтований лист (науковий стиль, наприклад, листування вчених);

3) публіцистичний лист (публіцистичний стиль, наприклад, листи в газету);

4) художній лист (художній стиль, реалізується в мові художньої літератури);

5) приватний лист, не призначений для публікації; цей жанр охоплює приватні ділові листи, дружню і любовну переписку (розмовно-побутовий стиль) [71, с. 41].

Питання про виділення приватного ділового листа є дискусійним, адже він поєднує в собі риси ділового стилю (за тематикою, у формулах вітання і прощання) і розмовного стилю (у мовних засобах і в комунікативному задумі автора) [66, с. 17]. Неоднозначним залишається питання про те, у рамках якого функціонального стилю створюється приватний лист. Н. Белунова вважає, що приватні неофіційні листи в стилістичному відношенні становлять синтез елементів різних функціональних стилів [3, с. 78].

Сутність третьої точки зору, яка передбачає розгляд спілкування як явища, яке сполучає в собі різні жанри та стилі, у лінгвістиці сформульована недостатньо чітко, що зумовлено відсутністю науково обґрунтованих доказів на захист висунутих положень, а також недиференційованістю використання термінів «жанр» і «стиль» у роботах одного й того ж автора.

Прихильники цієї позиції (О. Кустова, О. Нікітіна, Є. Прохоров, Н. Степанов) відзначають, що жанру листа немає, є різні групи листів, які повинні бути розглянуті окремо. Стилем листів визначається їх жанр [29, с. 107].

Констатація відсутності жанру листа – головна теза прихильників третьої точки зору, на відміну від перших двох, які передбачають співвіднесення епістолярію з поняттям стилю або жанру. Заява про те, що «стилем письма визначається їх жанр», є виключно плідною у плані лінгвістичної інтерпретації і дозволяє говорити про наявність у листів особливого стилю, що термінологічно зближує цю точку зору з першою. Разом із тим твердження, що ні конструкція, ні стиль письма не розвивається в межах якогось одного ряду, лист живе чужими рядами, по-іншому ставить питання про лінгвостилістичну специфіку листування.

Своєрідною є позиція Є. Єліної, яка вважає, що дружній лист – це особлива форма співдружності літератури з життям, коли будь-яка людина на короткий час виявляється письменником [17, с. 33]. Автор вважає, що лист багатостильовий і не має конкретних жанрових ознак, тому його не можна зближувати ні з поняттям стилю, ні з поняттям жанру.

Таким чином, наведені точки зору акцентують на важливих формальних ознаках листа, що зближують його з жанром, і базуються на відмінних змістовних (переважно) та формальних (частково) ознаках цього різновиду тексту, які не дозволяють уважати сукупність названих мовних творів функціональним стилем.

Усі дослідники будь-якого виду листів помічають міжстильовий характер багатьох із них і зауважують наявність різностильових елементів у більшості текстів (за винятком небагатьох строго офіційних).

1.2.3. Тлумачення епістолярного дискурсу з позиції прагмалінгвістики. Епістолярій досліджують і як тип дискурсу (С. Гусева, А. Кур'янович, Н. Сапожникова, Ю. Троїцький, М. Чаркін). Дискурс розглядають як вид діяльності, у якому відбито все багатство реальної ситуації, тобто особистості комунікантів, їхні мотиви, інтенції, соціальні статуси. Таким чином, видається виправданим вивчення низки прагмалінгвістичних і соціолінгвістичних категорій.

З позиції прагмалінгвістики дискурс становить інтерактивну діяльність учасників спілкування, забезпечує обмін інформацією, надання впливу один на одного, використання різних комунікативних стратегій, їх вербальне й невербальне втілення в практику спілкування. Мовностилістичний аналіз дискурсу виділяє регістри спілкування, розмежовує усну й писемну мову в їхніх жанрових різновидах, вивчає характеристики функціональних стилів. З позиції структурно орієнтованої лінгвістики дискурс визначають як мову вище рівня речення або словосполучення. Функціональний підхід припускає обумовленість аналізу функцій дискурсу вивченням функцій мови в широкому соціокультурному контексті. Лінгвокультурне вивчення дискурсу встановлює специфіку спілкування в межах певного етносу, визначає формульні моделі етикету й мовної поведінки загалом (термін «мовна поведінка» означає всю сукупність мовленнєвих дій та їх форм у соціокультурному аспекті). Соціолінгвістичний підхід припускає аналіз учасників спілкування як представників різних соціальних груп і аналіз умов спілкування в широкому соціокультурному контексті.

Під час аналізу епістолярного тексту як дискурсу дослідникам доводиться чітко формулювати свої наукові позиції, вибираючи з безлічі визначень найбільш, на їхню думку, обґрунтоване, і послідовно реалізовувати концепцію. Відмінності між різновидами дискурсу також описують за допомогою поняття мовленнєвого жанру. Жанр розглядають як одиницю дискурсу, хоч вичерпної класифікації жанрів не існує. Використовуючи класифікації мовленнєвих жанрів, запропоновані М. Бахтіним, В. Карасиком, Т. Шмельовою, розробляючи власні методики аналізу епістолярію як дискурсу, учені змушені в процесі аналізу дискурсивних елементів розбивати цілісний епістолярний текст на фрагменти («сегменти»). Під мовними сегментами розуміють «відрізки епістолярної писемної мови, які відповідають певним текстовим фрагментам, наділені такими комунікативними ознаками: іллокутивною спрямованістю, жанровою орієнтацією, особливими мовними засобами вираження. Кожний

із мовленнєвих сегментів має статусні характеристики мікроструктури – смислової, семантичної, лексичної, – відповідно до різних рівнів сприйняття» [56, с. 114].

Епістолярний дискурс, аналізований у межах такої концепції, можна представити сукупністю мовленнєвих жанрів: етикетні, інформативні, оцінні, імперативні та ін. За описуваного підходу до аналізу епістолярного дискурсу кожний тип жанру припускає організацію власної схеми комбінування жанрів, зафіксованих у мові.

Дискурс створюється в процесі спілкування й відбиває на мовному рівні контакт і міжособистісні взаємини між автором і адресатом. За словами К. Сєдова, епістолярний дискурс – це мовний здобуток, створений з урахуванням певної епістолярної традиції, який має писемну форму та реалізується у всьому різноманітті когнітивно-комунікативних функцій [61, с. 7]. Епістолярний дискурс – не результат, а процес мовної поведінки. Це означає, що сам текст листа створюється в процесі розгортання дискурсу. Крім того, дискурс має й соціолінгвістичний зміст (мовне спілкування розуміють як соціальну взаємодію) [61, с. 10.].

В останнє десятиліття вчені досліджують епістолярій як тип дискурсу (С. Гусєва, А. Кур'янович, Н. Сапожникова, Ю. Троїцький, М. Чаркін). У лінгвістичній науці термін «дискурс» на сьогоднішній день один з найбільш уживаних і в той же час один з найбільш багатозначних.

1. Дискурс співвідносять із поняттям тексту, із формою тексту, із довільним фрагментом тексту (В. Дем'янков). Під дискурсом також розуміють такий вимір тексту, взятого як ланцюг / комплекс висловлювань (тобто як процес і результат мовленнєвого (комунікативного) акту), який передбачає синтагматичні та парадигматичні відношення між системотвірними формальними елементами, пов'язаними з пізнанням світу та ідеологічними установками суб'єкта висловлювання і з осмисленням мовної картини світу мовця адресатом (С. Гусєва). Т. ван Дейк дискурсом називає «актуально вимовлений текст».

2. Дискурс співвідносять із поняттям висловлювання (Д. Шифрін), із групою висловлювань, цільним мовним твором. Дискурс – це все, що було написано чи сказано в рамках культури за всю історію існування (Е. Кіров).

3. Дискурс співвідносять із поняттям стилю. Дискурс – спосіб говоріння, індивідуальна мова (Ж. Дерріда, А. Греймас, Ю. Кристева, М. Пеше, М. Фуко).

4. Під дискурсом розуміють мову, занурену в життя (Н. Арутюнова), мову, вписану в комунікативну ситуацію (З. Харріс), процес і результат мовленнєвої діяльності (С. Гусєва). На думку О. Рогальнової, на сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки дискурс постає як складне явище, яке пов'язане не тільки з актом створення певного тексту, але й зі значною кількістю екстралінгвістичних факторів – знань про світ, намірів, установок і конкретних цілей мовця, який є творцем дискурсивного тексту [64, с. 6].

5. Дискурс розглядають як вид діяльності, в якій відображено реальну ситуацію, тобто особистості комунікантів, їхні мотиви, інтенції, соціальні статуси, таким чином, виявляється виправданим вивчення ряду прагмалінгвістичних і соціолінгвістичних категорій [33, с. 200].

Останнім часом у лінгвістиці зміст поняття дискурс значно розширюється. Зараз можна зустріти такі словосполучення, як наративний (оповідний) дискурс. Тексти художніх творів, створених у різний час, зокрема і в давнину, також розглядають через поняття дискурсу.

Соціальні й соціально-психологічні особливості особистості адресата відбиваються в мові, структурі й змісті дискурсу. Розгляд епістолярію крізь призму поняття «дискурс» дозволяє виявити значеннєві шари тексту листа: лист як мова, лист як слово, лист як знак, лист як символ, лист як жанр, лист як раритет, лист як культурна спадщина.

Отже, розгляд епістолярних текстів крізь призму поняття жанру або дискурсу не є взаємовиключним. Навпаки, багатоаспектний аналіз листування забезпечує досить повне розкриття сутності будь-якого мовного явища. Аналіз епістолярних текстів може бути успішним за умови

комплексного розгляду природи епістолярного жанру в сукупності зі специфікою авторського стилю.

1.3. Структурно-стилістичні особливості епістолярних текстів та їхня класифікація

Новий етап у розвитку української епістолографії пов'язаний із літературознавчими та літературно-критичними працями І. Франка. Учений надавав письменницькій кореспонденції пріоритетного значення, на його думку, *«листи навіть невеличких писателів можуть мати значення для історії літератури і суспільності», «кожне зернятко фактичної інформації в таких справах посуває вивчення нашої літератури наперед»* (20, с. 462).

І. Франко через систематизацію епістолярної спадщини Т. Шевченка «започаткував в українському літературознавстві наукове ставлення до епістолярної прози митців» [75, с. 324], що сприяло ґрунтовній роботі із збирання, систематизації письменницького епістолярію з коментарями до них. Крім того, саме І. Франко ввів у науковий обіг термін «епістологія».

Запропонований науковий підхід до вивчення письменницького епістолярію продовжив С. Єфремов, який у 1929 р. здійснив перше повне видання листів Т. Шевченка. У статті-передмові «Шевченко в своєму листуванні» С. Єфремов сформулював такі наукові засади вивчення листа, як перевірку за автографами, хронологічний принцип подачі матеріалів, розгорнутий біографічний коментар до кожного окремого листа, а також невтручання редактора в граматику і стилістику. На думку вчених, *«граматика тут може тільки поспувати справу, бо, причесавши і причепуривши ніби розчухрані рядки, вона позбавляє писання Шевченкового стилю, його власного аромату, обезбарвлює його, робить глядецьким, але не Шевченковим...»* [19, с. 276]. На відміну від І. Франка, С. Єфремов опублікував Шевченкові листи разом із листами-відповідями його співрозмовників, надаючи перевагу едикційній практиці. Це дало підстави

Ю. Шереху майже через століття оцінити цю спробу С. Єфремова як «верхів'я досконалості в редакційній праці над виданням епістолярії» [72, с. 153].

У радянський період вагоме місце належить публікаціям епістолярної спадщини багатьох українських митців слова, а саме: Лесі Українки (1956), О. Кобилянської (1963), І. Нечуя-Левицького (1968), І. Котляревського (1969), Панаса Мирного (1971), М. Коцюбинського (1974 – 1975), І. Карпенка-Карого (1985).

Завдяки своїй жанровій специфіці – необов'язковість публікації, камерність, герметичність, необов'язкова участь публічного читача – документальні жанри стали своєрідною віддушиною для свободи слова, вербальним простором, частково вільним від жорсткої цензури.

Новітній етап в історії розвитку української епістолографії розпочався наприкінці 80-х – початку 90-х років ХХ століття, коли перед дослідниками історії літератури, текстологами, джерелознавцями відкрився доступ до раніше закритих архівів та спецфондів [24, с. 34].

На початкових етапах дослідження значного масиву епістолярної спадщини основна увага і вітчизняних дослідників (Л. Вашків, В. Гладкий, М. Гудзій, В. Дудко, В. Качкан, Ж. Ляхова, М. Назарук, В. Святовець), і літературознавців української діаспори (В. Міяковський, Ю. Луцький, Д. Нитченко, Ю. Шерех) здебільшого зосереджувалася на публікуванні, редагуванні й коментуванні листів. Проте одразу після публікації письменницької кореспонденції виникла потреба її цілісного історико-літературного аналізу та розробки нових теоретико-методологічних засад до вивчення листа. А в студіях О. Дея, І. Дорошенка, С. Єфремова, П. Федченка, Ю. Шереха, М. Яценка та інших дослідників письменницький лист використаний як одне з документальних джерел літературної критики.

Вагомим кроком у розвитку української епістолографії ХХ – початку ХХІ століть стали праці А. Зіновської, Г. Мазохи, Л. Морозової, М. Назарука,

Д. Нитченка, М. Коцюбинської, В. Кузьменка, Ж. Ляхової, Ю. Шереха та інших вчених.

Важливими для сучасної епістолографії з позиції дослідження естетичної складової листа стали праці М. Назарука («Українська епістолярна проза кінця XVI – початку XVII ст.» (1994) та В. Святовця «Епістолярна спадщина Лесі Українки» (1981). Зокрема, М. Назарук одним із перших в українському літературознавстві визначив різновиди, функції і поетикальні можливості кореспонденції кінця XVI – початку XVII ст., а також здійснив ґрунтовні компаративні висновки щодо поетики жанру. На високій мистецькій вартості кореспонденцій Лесі Українки наголосив у своєму дослідженні В. Святовець, який у теоретичному аспекті надавав перевагу порівняльно-типологічному зіставленню епістолярію поетеси з її оригінальною творчістю [24, с. 28].

Письменницький лист як історико-літературне джерело в українській літературі кінця XIX – початку XX ст. дослідив В. Дудко [16, с. 18] в контексті українсько-російських літературних взаємин.

Як зазначає Г. Мазоха, важливою складовою всієї літературної спадщини письменника є його епістолярій («найвагоміше першоджерело для рецепції художнього світу митця»), він становить науковий інтерес «не тільки як матеріал для вивчення біографії, але й як оригінальний чинник, у якому відображена вся багатогранність духовного життя письменника, індивідуальні особливості його мислення» [42, с. 4].

Разом із тим, Г. Мазоха чітко окреслює три основні «магістральні лінії» сучасного літературознавства в дослідженні письменницького епістолярію:

- дослідження листа як біографічного документа;
- критичний аналіз листа;
- історико-літературний підхід до вивчення листа [42, с. 3].

Варто зазначити, що серед наукових праць, присвячених письменницькому епістолярію, кількісно переважають роботи, у яких домінує історико-літературний підхід до дослідження листа (Л. Вашків,

В. Кузьменко, В. Дмитрієва, В. Гладкий, А. Єлістратова, М. Коцюбинська, Ж. Ляхова, Г. Мазоха та ін.).

Два основні напрями дослідження сучасної епістолографії вирізняє Ж. Ляхова, а саме:

- дослідження через текст епістоли творчої індивідуальності митця;
- «співвідношення епістолярної практики і художньої творчості письменника в контексті проблеми його художнього мислення» [41, с. 87].

У ХІХ-ХХ столітті розкутість і самодостатність епістолярної літератури йде від романтизму; багатство літературних і філософських ремінісценцій, настроєва поліфонічність і художня насиченість – так характеризує цей період М. Коцюбинська [32, с. 10].

Ще одна дослідниця епістолярного жанру С. Комарова у своїй розвідці виділяє три типи епістолярних текстів, кожен з яких базується на сукупності функціональних, ситуативних та мовних елементів.

- 1) традиційно-риторичне листування (етикетно-ритуальна спрямованість);
- 2) емоційно-інтимне листування (емоційний вплив за допомогою інформації інтимного характеру);
- 3) інтелектуально-емоційне листування (інтелектуальний вплив на реципієнта) [31, с. 8]

Отже, у сучасній філологічній науці співіснують три основні підходи до розуміння листа: діалогічний, текстоцентричний та функціонально-стилістичний. Перші два переважають у літературознавчих студіях, а функціонально-стилістичний – у мовознавчих працях.

Незважаючи на велику кількість досліджень епістолярної спадщини українських митців, не достатньо вивченими залишаються питання про типологію й структурні особливості листів; естетичний потенціал письменницької кореспонденції; дослідження проблемно-тематичного рівня епістолярію, виявлення жанрової природи епістоли.

Важливу розпізнавальну ознаку епістолярної літератури становить орієнтація на адресата, нехай і уявного. Саме це відрізняє її від записок і щоденника. Епістолярний текст кваліфікують як один із видів тексту, що наділений структурою, змістом і функцією реального мовного спілкування між адресантом і адресатом та становить іллокутивний акт (акт здійснення однієї з мовних функцій – питання, оцінки, наказу тощо) із різними установками адресанта. Епістолярій пов'язаний із розмовним стилем мовлення, що проявляється у вживанні просторічних елементів, і стилем мови художньої літератури, що має вияв у розширенні чи скороченні складу узуальних фразеологічних одиниць, заміні компонентів, адже однією з головних характеристик художньої мови є неповторність і яскрава індивідуальність виразу під час створення образів.

Найважливіші структурно-стилістичні ознаки епістолярію:

- поєднання текстах ознак монологічної та діалогічної мови;
- поділ листів за сферою спілкування на ділові та приватні, з урахуванням мотивів і цілей – за видами, що розрізняються мовною формулою;
- використання мовних засобів, відповідних сфері листування – офіційних у ділових та усно-розмовних у приватних листах;
- стійка композиція тексту: більш жорстка в офіційних і більш вільна в приватних листах;
- точне позначення відправника та одержувача, звернення до останнього і підпис відправника;
- дотримання мовного етикету з урахуванням фактора адресата, характеру повідомлення та національних «епістолярних» традицій.

Шляхом листування відбувається спілкування, дистанційоване в часі та просторі. Ці фактори накладають особливий відбиток на епістолярний жанр, визначаючи його форму і зміст. Односпрямованість спілкування вимагає обдумування, навіть підготовки тексту, щоб зробити його ясным, вичерпним, повним і передбачити можливі питання, уточнення, виключити

непорозуміння. Досягається це повнотою мовних конструкцій, розгорнутістю і послідовністю викладу, що притаманне монологічній мові.

Водночас наявність адресата та очікування відповіді або дії, вчинку обумовлює появу ознак, властивих діалогу, зокрема звертання, запитання, нагадування, опису жесту (*обіймаю, тисну руку* тощо). Таким чином, у текстах епістолярного жанру поєднуються елементи монологу і діалогу (А. Акішина, Н. Формановська). Однак поряд із цим існує думка, що через листи здійснюється дистанційне монологічне спілкування (Л. Туміна).

Сучасна культурологія вбачає в листуванні між людьми цікавий фрагмент загальної історії, історії культури та літератури. Приватне листування дуже яскраво відображає соціокультурні процеси, характерні для розвитку суспільства на певному історичному етапі. Багатотемність, мозаїчність, відносно вільна композиція і відкритість для змін стилістичної та жанрової структури письма наближають його до усного мовлення.

Визначимо межі поняття «лист». Лист – це жанровий тип, характерний для різних функціональних стилів, а саме письмовий текст для спілкування на відстані [52, с. 58].

Особисті листи (приватні) відображають неофіційний рівень спілкування кореспондентів. Це листи до друзів, колег, родичів. Характерним є поєднання цілей: автор листа інформує свого адресата про важливі для нього факти, думки, проблеми, події, осіб, він ділиться з адресатом своїми переживаннями, спонукає його на доцільні дії. Автор відтворює при цьому форму безпосереднього спілкування з адресатом, зберігає прийнятну між ними тональність спілкування. Жива розмовна мова становить основу особистого листа, особливим чином сплітаючись із деякими книжними засобами. За винятком етикетної композиційної рамки (привітання і прощання), лист відрізняється вільною побудовою. Цей жанр дає значну свободу для мовної творчості. Будучи наділеними такими властивостями, особисті листи мають значну культурну цінність, не дарма епістолярну спадщину письменників, учених та інших видатних діячів зберігають у музеях і публікують. Водночас

для жанру характерна велика кількість побутових стереотипів (як *Ваші справи?*; *у нас все нормально*), дозволяють, за бажанням, скласти текст листа майже автоматично).

Статус взаємин кореспондентів (дружні, любовні) визначають тематику листів і мовні засоби оформлення повідомлюваної інформації. Однак виявляються особливості, обумовлені ступенем близькості кореспондентів і характером їхніх стосунків. Це дозволяє розмежувати в групі особистих листів листи дружні та інтимні.

Тривалий час дослідженню епістолярного стилю не приділяли належної уваги. Як зазначає В. Кузьменко, «необхідність уведення епістолярних діалогів українських письменників до ґрунтовно прокоментованих зібрань їхніх листів видається нам очевидною» [34, с. 4].

Серед основних ознак епістолярного стилю виокремлюють загальні (спрямованість на достовірність фактів, відсутність вигадки, авторська інтерпретація описуваного референта дійсності, суб'єктивність викладу, хронологічність, (прив'язаність до події та її датування) і специфічні (головною диференційною ознакою листа є адресованість як конститутивна основа епістолярного діалогу, а також специфічна композиція (структура) листа) [24, с. 156].

За П. Дудиком, епістолярію, який найвиразніше виявляється в приватному листуванні (родинно-побутовому, інтимно-товариському й приватно-діловому), властиві переважно такі розрізнявальні й визначальні ознаки:

а) зверху зліва вказують дату написання листа; на початку чи в кінці листа інколи зазначають місце його написання; завершують лист підписом (на розсуд автора);

б) лист починають звертанням до адресата, яке може бути офіційним, напівофіційним, дружнім тощо. Характер його залежить від стосунків між тим, хто пише лист, і тим, кому лист адресовано. Найбільш звичними є такі звертання: *друже, друже мій, брате, братику, матусю, матінко рідненька,*

тату, любий друже, добродію мій, пані та ін. Звертання пишуть з великої літери, після них ставлять знак оклику. Звертання виражене власною (*Іване, Марійко*) або загальною (*синочку, сестричко, кохана*) назвою. Дуже часто звертання може поширюватися пояснювальним словом (іменником, прикметником чи дієсловом), яке вказує на ставлення адресанта до адресата (*Милий друже!; Здорова(і) була(и), матусю!; Найдорожча моя!* та ін.). Листа починають також словами, що вказують на час написання листа (*Добридень!; Добрий день!; Доброго вечора Вам!*). Форма прощання в листі теж залежить від взаємин його автора з адресатом (*До побачення; Прощавай; Привіт; Пиши; Цілую; Кохаю; Чекаю; До зустрічі; До скорої зустрічі* та ін.). Після цих етикетних формул ставлять знак оклику або крапку. У доборі лексики, у вживанні великої чи малої літери, розділових знаків тощо виявляється особистість автора. Має значення також те, коли, кому, з якою метою пишеться приватний лист;

в) займенник *ви* (рідше *ти*) у звертаннях до однієї особи пишуть з великої літери, засвідчуючи цим власну вихованість, одну з ознак індивідуальної мовленнєвої культури;

г) щоб спонукати адресата на певну дію, поведінку, використовують відповідні слова і словосполучення: *скажи, зроби це, напиши мені, спитай його, шлю вітання, надсилай листа, листа одержав, кланяйся нашим* та ін.;

г) усі назви адресата можуть повторюватися, ускладнюватися афіксами (особливо суфіксами), набуваючи певної позитивної чи негативної оцінки (здрібніло-пестливої, голубливої, прихильної чи, навпаки, зневажливої, осудливої тощо): *батечку, таточку, сестричко, дідусю, голубонько, серденько, любий, кохана, рідненький, дороженький, дорогесенький; бабище, дідугане; зраднику, боговідступнику* тощо.;

д) синтаксис листа залежить від індивідуальності його автора. Наприклад, листи Т. Шевченка насичені поетичними висловами, рядками віршів, народних пісень, їм притаманне простота фрази, її народні ознаки. У листах Лесі Українки простежується тональність, ліризм, семантична

прозорість і зрозумілість тексту. Легка іронія чи жарт додають щирості, але не принижують гідності іншої особи. Форма викладу тексту, побудова речень залежать і від того, кому адресовано лист [15, с. 112].

Створюючи тексти епістолярного стилю, мовці послуговуються народною мовою, використовують епістоляризми – особливі слова і сполучення слів, синтаксичні конструкції, які й репрезентують неповторну мовленнєву індивідуальність цього стилю. Мова з епістолярними ознаками обслуговує специфічне заочно-писемне спілкування однієї особи з іншою (іншими) у найрізноманітніших сферах життя – виробничій, професійній, а найбільше – у побутовій, щоденній, ситуативній.

Епістолярне мовлення у своєму типовому вияві – монологічне, проте природними елементами епістолярного тексту можуть бути й діалоги, почуті або прочитані автором, а потім відтворені в листі [15, с. 97].

Важливою теоретичною проблемою сучасної епістолографії залишається питання класифікації листів, оскільки поліфункціональність і стилістична різноманітність цього епістолярного жанру дає підстави вважати його одним із феноменальних явищ культури. Відтак визнання неоднорідності жанру письменницького листа, визначення його як метажанру і приналежності одночасно до двох видів літератури – документальної і художньої – обумовлює побудову різнорівневих класифікацій. Разом із тим, належність листа до певного виду умовна, адже підґрунтям її визначення є домінантна класифікаційна ознака, крім того, один і той же лист може належати до кількох груп листів, виділених на підставі різних критеріїв [24, с. 140].

Усі численні класифікації епістолярію від найдавніших часів і до наших днів можна умовно поділити на дві групи: класифікації, побудовані на основі структурно-типологічного підходу, і класифікації, побудовані на основі функціонального підходу.

Структурно-типологічний підхід, започаткований в добу античності з урахуванням риторичних принципів побудови промов, зводиться до

класифікації тематичної різноманітності й провідних мотивів листа, стосунків між адресантом й адресатом, до аналізу мовного матеріалу. Однак унікальність листа полягає в тому, що після виконання первинної функції опосередкованого спілкування між автором й адресатом лист, зокрема письменницький, розпочинає нове життя в культурно-історичному просторі своєї і наступних епох. Структурно-типологічний підхід орієнтований на лист як «розмову лише двох», а отже, не враховує потенційної можливості майбутніх читачів.

Функціональна типологія натомість не дистанціюється від типології за метою і тематичним принципом, але мету, функцію визначають первинною: саме вона задає вибір теми і художньо-стильових засобів майбутнього листа і є прямим наслідком авторської інтенційності. До того ж до епістолярного діалогу може долучатися читач, визначаючи змінні, контекстуальні функції епістолярного тексту. Адже апріорі будь-який лист має подвійну функціональність: постійні функції, які реалізуються для автора й адресата, і змінні функції, які вже індивідуально визначає майбутній масовий читач, наприклад, це може бути естетична, виховна, розважальна чи фактологічна. Функціональний підхід до листа дозволяє якнайповніше охопити універсальність цього жанру, визначити, як кожен конкретний лист відтворює чи розвиває епістолярну традицію, дозволяє побачити еволюційні зміни епістолярного жанру, а разом із тим й еволюцію мови, людських взаємин, культури тощо [24, с. 141].

Перші спроби класифікації епістолярного стилю було здійснено ще за часів античності. В античній класифікації лист розглядався в контексті риторики, а не літератури, відповідно класифікаційні ознаки об'єднувалися навколо трьох головних складових будь-якого комунікативного процесу, «риторичного трикутника», вершиною якого, безумовно, вважався текст як результат мисленнево-мовленнєвої діяльності: автор (суб'єкт мовлення) – промова (текст листа) – об'єкт (адресат). Ці три компоненти комунікативного акту, вперше виокремленні в «Риторичі» Арістотеля, і сьогодні є основними

підставами для типології епістолярію. Римський мислитель Цицерон як творець літературної латинської мови надав епістолярній формі певної стилістичної завершеності, запропонувавши триєдину класифікацію листів на основі перехресного принципу: за тоном листування виокремив інтимні листи й публічні; за характером стосунків між епістолярними співрозмовниками – приватні (*privatae*) й офіційні (*publicae*); за змістом – прості повідомлення, дружні, жартівливі, суворі, серйозні, сумні листи [47, с. 15-16].

Останню спробу впорядкування типології листа за часів античності зробив анонімний автор риторичного трактату про стилі листів, узявши за основу функціональний принцип і наголосивши на жанровій спорідненості всіх модифікацій цього виду кореспонденції. У названому вище трактаті автор виділив переконувальний лист, зневажливий лист, спонукальний лист, лист-рекомендацію, іронічний лист, лист-подяку, дружній лист, лист-прохання, лист-загрозу, лист-заперечення, лист-наказ, лист-каяття, лист-засудження, лист-співчуття, підлесливий лист, лист-привітання, лист-обман, лист-заперечення, лист-відповідь, лист-роздратування, утішливий лист, образливий лист, лист-узагальнення, жалісний лист, посольський лист, лист-похвалу, лист-повчання, лист-викриття, лист-наклеп, прискіпливий лист, лист-запитання, підбадьорливий лист, лист-посвяту, лист-заяву, глузливий лист, принизливий лист, загадковий лист, лист-нагадування, любовний лист, змішаний лист [47, с. 23–24].

Таким чином, античні філософи і риторичні, попри певні недоліки в класифікації листів, зробили значний внесок у систематизацію епістолярного жанру і заклали основу для подальших наукових розробок типології листа, започаткувавши два основні класифікаційні підходи: функціональний і структурно-типологічний. Епістолографічні здобутки античних мислителів, зокрема Цицерона й Сенеки, лягли в основу типології листа вчених-риторів Києво-Могилянської академії, зокрема Феофана Прокоповича (трактат «Про риторичне мистецтво») і Митрофана Довгалецького («Про листи»).

Ф. Прокопович поділяє листи на такі групи: 1) дорадчі; 2) заохочувальні та стримувальні; 3) утішливі; 4) прохальні, 5) листи-доручення; 6) листи судового роду: а) звинувачувальні, б) виправдувальні або захисні, г) скарга з погрозою, г) позов зі звинуваченням; 7) листи показового типу: а) листи-повідомлення, б) сповіщальні, в) жартівливі, г) листи Св. Григорія Богослова до Амфілоха, г) поздоровні, д) листи-подяки [55, с. 354].

Більш систематично підійшов до питання типології листа В. Сметанін, класифікувавши їх за походженням (від імені кого написаний лист); формою (приватний, офіційний); авторством (індивідуальний, анонімний, колективний); справжністю (справжній, підроблений); характером адресата (ті, що призначаються конкретному адресату, «відкриті»); політичною спрямованістю листа; місцем написання; особливістю архітекτονіки, а найважливішим критерієм назвав проблемно-тематичний [62, с. 73].

Грунтовно розглянула типологію письменницького листа Л. Вашків у дисертації «Епістолярна літературна критика: становлення, функції в літературному процесі», запропонувавши як оптимальний перехресний принцип класифікації врахування двох домінантних ознак листа – концепції адресата і предметно-тематичну змістовність. І хоч об'єктом дослідження Л. Вашків став епістолярій українських письменників кінця ХІХ – початку ХХ ст., запропоновану нею класифікацію листа можна застосовувати і щодо інших періодів. У межах епістолярної критики вчена пропонує виокремлювати листи-рецензії, листи-огляди, поодинокі листовні літературно-критичні оцінки, а листи-рецензії, у свою чергу, поділяє на листи з критикою чужих творів (різновиди: листи з поодинокими стислими оцінками, листи з розгорнутими оцінками та листи з автокритикою). Ураховуючи концепцію адресата і характер стосунків між кореспондентами, розмежовують родинно-побутові, приватно-ділові, офіційно-ділові, дружні, інтимно-товариські листи [9, с. 17 - 19].

Найбільш повну типологію листа запропонувала Л. Морозова, спираючись на попередні теоретичні здобутки Л. Вашків, В. Кузьменка, Г. Мазохи. Запропонована дослідницею типологія листа ґрунтується на перехресному принципі трьох диференційних ознак – концепції автора, проблемно-тематичній змістовності та авторській модальності, при цьому «концепція адресата листа є провідною серед них, тому що її зрушення спричиняють якісні трансформації інших конститутивних ознак, наприклад, зміна офіційно-ділових стосунків між дописувачами на фамільярно-ділові розширює предметно-тематичну змістовність листа за рахунок інформації приватного характеру та замінює офіційну ввічливість на щирість як тип авторської модальності» [49, с. 194].

З урахуванням теоретичних здобутків українських на зарубіжних учених у питанні типології листи класифікують за трьома класифікаційними ознаками: за концепцією адресата – на офіційно-діловий, родинний та інтимно-дружній; за проблемно-тематичною змістовністю – на монотематичні та політематичні, за авторсько-суб'єктивною модальністю – на дидактичні (повчальні), суб'єктивно-оцінювальні та аналітичні.

А. Ільків пропонує ще один критерій – критерій суміжності з іншими видами літератури, на основі якого виокремлюють публіцистичний лист, або епістолярну публіцистику (а вже в її межах – жанрову модифікацію «відкритого листа»), епістолярну літературну критику (і жанровими модифікаціями листа-рецензії, листа-авторрецензії тощо) та художні листи (листи, у яких домінує естетичне начало і які відображають особливості ідіостилю письменника [24, с. 153].

Питання типології листа належить до категорії динамічних проблем сучасної епістолографії, адже кожна епоха вносить свої корективи в розвиток жанру, що впливає на його модифікаційні зміни. Звісно, своєрідним «локомотивом» розвитку модифікацій епістолярного жанру виступає письменницький лист, виокремлення якого доречно лише в межах професійної приналежності, бо в іншому разі дискредитуватиметься

епістолярна спадщина інших митців, історичних діячів. Лист як явище поліфункціональне і полістильове класифікувати складно, цей поділ досить умовний, особливо в період активного зрощення і дифузії літературних жанрів, але разом із тим необхідний для систематизації великого масиву епістолярної спадщини митців, а також для дослідження тенденцій і напрямів розвитку в межах самого жанру [24, с. 154].

Отже, питання класифікації листів залишаються важливою теоретичною проблемою сучасної епістолографії. Усі численні класифікації епістолярію від найдавніших часів і до наших днів можна умовно поділити на дві групи: класифікації, побудовані на основі структурно-типологічного підходу (орієнтований на лист як «розмову лише двох»), і класифікації, побудовані на основі функціонального підходу (авторської інтенційності, спрямований на читача).

Висновки до першого розділу

Епістолографія й епістологія об'єктом своїх наукових досліджень вважають лист, однак досліджують його під різними кутами зору: епістолографія (літературознавча дисципліна) – як факти літератури, епістологія (історична дисципліна) – як історичні документи.

У сучасній лінгвістичній науці досі не визначено статус епістолярію. Ряд дослідників розглядає лист через призму поняття «жанр» (Н. Белунова, М. Бахтін, Є. Бушканець), інші вважають, що слід говорити про епістолярний стиль (А. Гвоздєв, Л. Кецба, А. Кожин, Т. Матвєєва). Підхід до аналізу епістолярних текстів через визначення мовленнєвого жанру значною мірою розширює можливості дослідника. Ми поділяємо точку зору тих авторів, які виділяють епістолярій в окремий жанр із властивими йому унікальними особливостями.

Виділення листування в окремий функціональний стиль є неправомірним, тому що в позначенні листування терміном «стиль»

спостерігається підміна ознаками жанру ознак функціонального стилю. Поділяємо припущення сучасних дослідників про те, що епістолярний стиль реалізується тільки йому властивою сукупністю епістолярних жанрів.

Соціально-психологічні й соціальні особливості особистості адресата відображаються в мові, змісті й структурі дискурсу. Розгляд епістолярію крізь призму поняття «дискурс» дозволяє виявити значеннєві шари тексту листа: лист як слово, лист як мова, лист як символ, лист як знак, лист як жанр, лист як культурна спадщина, лист як раритет.

РОЗДІЛ 2

АНТРОПОЦЕНТРИЧНИЙ ПІДХІД ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ЕПІСТОЛЯРНОЇ СПАДЩИНИ ІВАНА ФРАНКА

2.1. Духовні та світоглядні компоненти офіційно-ділового листування Івана Франка

За останні десятиліття з'явилося чимало робіт, у яких при розгляді питань семантики слова приділяється більше або менше уваги додатковим значенням (співзначенням), які називають загальним терміном конотація, Стилiстична конотація (співзначення) на рівні слова визначається як мовне утворення, що є компонентом семантичної структури слова та реалізує свій стилістичний зміст у мовленні.

Ділове листування посідає значне місце в доробку письменника. Особливий інтерес викликають у вчених мовознавчі концепції І. Франка, його роль у становленні й збагаченні наукового та ділового стилів української літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Упродовж свого життя І. Франко активно листувався зі значним колом осіб, до якого входили науковці, українські діячі, громадсько-політичні та культурні письменники (М. Драгоманов, М. Павлик, В. Гнатюк, М. Коцюбинський, А. Кримський, Леся Українка, М. Лисенко, М. Старицький, О. Маковей, П. Грабовський, Б. Грінченко, В. Щурат, В. Доманицький, Н. Кобринська, М. Комаров, П. Житецький, О. Коваленко, О. Кониський та ін.); редактори різних газет і журналів, російські вчені, письменники, культурні діячі (І. Бодуен де Куртене, С. Венгеров, О. Веселовський, В. Перетц, О. Пипін, В. Спасович, М. Стасюлевич); угорські, польські, чеські, болгарські та німецькі літератори, учені, громадські діячі (Г. Антал, А. Вісліцький, Б. Вислоух, Я. Врхліцький, Е. Енгель, Ю. Жаткович, Є. Здзярський, Я. Карлович, І. Коперницький, Е. Ожешко, І. Полівка, Ф. Ржегорж, З. Тоболка, А. Черни, І. Шишманов, В. Ягич).

Передусім епістолярна спадщина письменника цінна для дослідження окремих сторінок творчого шляху. Зокрема, 1874 року він листувався з Василем Давидяком – українським громадсько-культурним діячем, якого просив оцінити його «поезійки» – «Ранок», «Пісня сироти», «Ніч»: *...Писані, признаюсь Вам, у певнім гарячковім успосібленню, в такій порі, коли не міг я владіти над собою, коли фантазія, дивними образами розжарена, не могла удержати власні над внішньою формою. Пізніше мені самому вони дивними видалися, коли-м їх прочитав, але не хотів-єм переробляти їх, бо, гадав-єм, дика, дифірамбічна форма ліпше відвічає диким, гарячим фантазіям* (20, с. 9). Пізніше ці вірші з'явилися на сторінках часопису «Друг». У наступних листах до В. Давидяка 1874 року І. Франко згадував про драматичний етюд «Мість яничара», написаний у 70-х роках, який, на жаль, не зберігся до наших днів; є відомості про докінчену фантастичну повість «Славою», що також не дійшла до нас у повному обсязі, про те, що літературна праця триває над драматичним твором «Ахілл», який автор завершив цього ж 1874 року, про переклад драми Софокла «Антигони». У листі вміщено сонети та переклади І. Франка за підписом «Джеджалик», на деяких з них поставлені дати.

В одній із кореспонденцій до М. Драгоманова 1891 року І. Франко надіслав оповідання «Сурка» та «На новий шлях», написані у в'язниці в тяжкі години. Автор обґрунтував історію створення цих творів, роблячи акцент на тяжкій, страдницькій долі безневинних дітей: *Бажалося віддихнути згадкою про дітей, та власне ся згадка найдужче мучила, бо бачилося їх самих, покинутих і безпомічних, мов те старченя в снігу* (21, с. 297).

У листі від 5 квітня 1892 року до українського публіциста Іван Якович просив дати оцінку творам «Дон Кіхот» та «Казка». М. Драгоманов критично висловився про доробки письменника і, що важливо, І. Франко з цим погодився: *«Дон-Кіхотом» я сам дуже невдоволений і взявся до нього нерадо, тільки на налягання Шухевича. Я знав, що в рифмованій переробці, та й ще*

для молодезі, не зможу дати вірного відбиття того високого образу, котрий змалював Сервантес (21, с. 328); Щодо казки, то я також признаю, що основна її концепція не дуже щаслива і не свободна від ідейних суперечностей. Є вони і в переведенні поодиноких епізодів. Та, проте, мені з нею трапилося таке, як тій матері з кривоногою дитиною, котру вона, проте, любить. Се моє вистраждане дитя, задумане в тюрмі, в часи тяжкого суму, коли мені здавалося, що от-от одурію. Образи, тоді схоплені, врзалися в мою душу так глибоко, що я потому не то що не міг їх позбутися, але навіть не міг змінити їх так основно, як би того треба було для вигладження композиції. Я пару разів переробляв сю казку, і, певно, дещо поправив, але не все. І дорога мені в ній не казочна, ідейна основа, а оте тло, взяте з дійсного життя, ті дійсні, живі фігури (Івана, князя, Ніни, барона), котрі я в неї вплив (21, с. 328).

В одному з листів до М. Драгоманова І. Франко згадував і радів з приводу гонорару, який йому дали за п'єсу «Украдене щастя» (200 гульденів), тому він хотів продовжувати працювати над написанням драматичних творів. Ділився своїми творчими планами на майбутнє – він планував написати драматичну трилогію про Б. Хмельницького. Першу частину твору письменник хотів назвати «Жовті Води», де мав показати стан суспільності на Україні в 1647 році. Друга драма – «Берестечко», в якій мали бути описані події кривавої битви. Третя драма – «Смерть Богдана» – аналіз політичних і психологічних рис полководця. Також І. Франко плекав у задумах драматичний твір «Іван Богун». Проте сам автор усвідомлював, що написати драму це зовсім не просто: *Чую дуже добре, яка се величезна задача і кілька труднощів тут спеціально для драматурга, щоб зробити справді драму, т.є. одно ціле, органічне дійство, а не ряд сцен, заповнених політичними тирадами. Та, з другого боку, чую, що драма така мала б деякий сучасний інтерес і що річ, підхоплена з відповідного боку, дати може доброму драматичному списателю широке поле до показання своєї сили* (21, с. 377).

Заслуговує на увагу лист до А. Кримського датований 26 серпня 1898 року, в якому І. Франко описав автобіографічні моменти свого життя, зокрема акцентував увагу на жінках у його житті та їхньому впливі на творчість. З неприхованою любов'ю він згадував Ольгу Рошкевич і їхні взаємини, які тривали 10 років. Їм так і не судилося бути разом. Батьки видали дівчину за попа Озаркевича (брата Наталі Кобринської). Їхнє нещасливе кохання в подальшому описане у вірші «Картка любові» та оповіданні «На дні». Пізніше І. Франко познайомився із двома поетесами – Юлією Шнайдер та Климентією Попович, однак жодна з них не змогла полонити серця письменника. Більше враження на митця справила Юзефа Дзвонковська, з якою він хотів одружитися, однак вона померла від сухот. Свою законну дружину – Ольгу Хоружинську І. Франко так ніколи й не покохав: *З теперішньою моєю жінкою я оженився без любові, а з доктрини, що треба оженитися з українкою і то більш освіченою, курсисткою. Певна річ, мій вибір не був архіблiskучий, і, мавши іншу жінку, я міг би був розвинути краще і доклати чогось більшого, ну, та дарма, судженої конем не об'їдеши* (22, с. 114). Однак І. Франкові судилося ще раз закохатися – це була панночка Целіна Журовська. Саме під її впливом написані твори «Маніпулянтка», «Зів'яле листя», дві п'єси в збірці «Мій Ізмарагд», повість «Лель і Полель». І. Франко резюмує: *Після сього Вам буде зрозуміла п'єска «Тричі мені являлася любов» у «Зів'ялім листю»* (22, с. 115). З цього ж листа дізнаємося і про величезний вплив на І. Франка М. Драгоманова: *Він був для мене не батьком, добрим, ласкавим і вирозумілим на хибі поводитирем, а радше батогом, що без милосердя, не раз несправедливо, а завжди болюче цвігав мене. Се була важка школа, тяжка, як у дрогобицьких василіян* (22, с. 115).

У листах І. Франка знаходимо чимало матеріалу, що засвідчив творчу співпрацю митця з українськими письменниками – Оленою Пчілкою, А. Кравченко, К. Попович, О. Коваленком та ін., які надсилали йому свої літературні твори, щоб отримати кваліфіковані поради від непересічного

майстра пера. Завдяки сприянню І. Франка їхні твори з'явилися на сторінках часописів «Житє і слово», «Зоря», «Перший вінок», «Літературно-науковий вісник» (далі – ЛНВ) та інших. В одному із листів до письменниці К. Попович він писав: *Поезія в наших часах перестала бути забавкою неробів, а стала великим ділом, горожанською службою, вона повинна в найдосаднішій і найвищій формі висказувати найвищі змагання, сумніви, болі, розчарування і надії цілого віку, повинна одушевляти і провадити покоління, кристалізувати все, що в їх житті і мислях було найкращого й найліпшого, і переховувати на науку і скріплення потомності. А спеціально у нас, русинів, поезія повинна бути великою часткою тої культурної, поступової праці, до котрої всі ми покликані, до котрої всі ми рук прикладемо* (20, с. 406).

У листах до Івана Белея та Олександра Пипіна І. Франко розмірковував над життєвим і творчим шляхом Т. Шевченка. Він зайнявся історико-літературною роботою над творами Кобзаря, зокрема тими, які не були опубліковані в Росії, передусім це політичні поеми 1847 року. І. Франко досліджував, хто з відомих на той час митців мав великий вплив на творчість Т. Шевченка. Після цього зробив висновок, що саме на поеми «Кавказ», «Сон», «Неофіти», «Гайдамаки» значний вплив мали М. Щепкін, В. Белінський, А. Міцкевич.

Окрім плідної літературної праці, І. Франко чимало уваги приділив науковій роботі, про яку можна отримати цінну інформацію, вивчаючи епістолярні джерела. У листі 1899 року до М. Драгоманова він писав: *Налягала на мене жінка, щоб я конче здавав екзамен докторський* (21, с. 219). Далі повідомив, що темою його дослідження буде українська церковна література. Про умови праці над обраною темою він в одному з листів зазначив: *З своєю дисертацією я дуже помалу посуваюсь наперед, і вона при тім способі роботи, як у мене тепер іде – прихачцем, серед гамору дітей і втоми після роботи газетної, – виходить дуже хаотична* (21, с. 236).

У подальшому І. Франко успішно склав докторські іспити з латини, славістики та філософії й захистив дисертацію у Віденському університеті.

У наступні роки письменник продовжив займатися науковими розвідками і листувався з професором слов'янської філології Празького університету І. Полівкою, ученим-літературознавцем, академіком Петербурзької Академії наук Перетцем, хорватським філологом-славістом В. Ягичем. Саме під керівництвом останнього І. Франко написав працю «Варлаам і Йаосаф. Старохристиянський духовний роман і його літературна історія», що вийшла 1897 року у Львові.

Епістолярна спадщина І. Франка містить чимало інформації про періодичні видання XIX – початку XX століть та причетність видатного письменника до їх змісту і редагування. Цікавими були фрагменти листів до часописів «Друг», «Світ», «Зоря», «Діло», «Правда». Вони дають підстави стверджувати, що І. Франка далеко не завжди влаштовували літературний та публіцистичний рівень цієї періодики, ставлення до його праці видавців та співредакторів, тому письменник уважав за найкраще власними силами започаткувати випуск нового часопису. 1885 року І. Франко повідомив М. Драгоманову та Н. Кобринській про те, що йому вдалося знайти кошти на видання щомісячного літературно-наукового і політичного журналу «Братство». Варто зазначити, що під такою назвою та за редакції І. Франка часопис так і не побачив світ. Митець хотів покращити тогочасну періодику і робив усе для цього, даючи корисні поради. Він, зокрема, зауважив, яким має бути часопис «Зоря»: *Я бажав би, щоб у ній велася хроніка життя суспільного й літературного всієї України, де нотувались би всі важніші случаи із життя народу і інтелігенції, хоч би тільки в сирім виді. Добре би було, якби можна чим-небудь зазначити мій ширший, слов'янський краєзір* (20, с. 487).

Отже, проаналізувавши духовні та світоглядні компоненти офіційно-ділового листування Івана Франка можна зробити висновок, що епістолярна спадщина письменника цінна для дослідження окремих сторінок творчого

шляху, І. Франко описував у листах автобіографічні моменти свого життя, у листах можна знайти чимало матеріалу, що засвідчить про творчу співпрацю митця з українськими письменниками. Також у листах І. Франко приділив чималу увагу науковій роботі, про яку можна отримати цінну інформацію, вивчаючи епістолярні джерела.

2.2. Конотативні особливості інтимного листування Івана Франка

У процесі роботи виділено кілька основних груп конотацій в інтимному листуванні Івана Франка:

- 1) конотації вираження почуттів, їх позитивного плану;
- 2) конотації на позначення вразливості, вони можуть вказувати на реалію, яка здійснила вплив на автора;
- 3) конотації на позначення розчарування;
- 4) конотації на позначення іронії та жартів.

Конотації вираження почуттів, їх позитивного плану здебільшого передавані багатозначними лексемами, автор використовує метафоричну складову слова, або на її основі різні тропи: *На мене чимраз то частіше надходять хвилі тяжкої задуми* (20, с. 93); *Ті нещасні сльози, вони мене й досі печуть* (27, с. 94); *Нещасливі сльози мене зв'язали* (27, с. 95); *Та що мені умовності, що мене обходять загальноприйняті правила – мова серця мого заглушає їхній холодний та байдужий голос* (27, с. 20); *... твоє любе, сердечне письмо, котре живо і ярко відкликало в моїм серці і тебе, і твою щиру за любов* (20, с. 108).

Додатковим актуалізатором інтимних конотацій у листах часто виступають числівники: *Пам'ятай, що ти понаобіцювала мені з півтори копи поцілуїв* (20, с. 99); *Коли погадаю про твій приїзд, тисячі надій, ождань і тривог переходять по моїй голові* (20, с. 157); *...скільки понять і вражень я завдячую тобі, скільки нового елемента ввійшло в моє життя через знаомство з тобою* (20, с. 70); *Я ж, як сама знаєш, люблю тебе першу*

в житті, пізнаючи й люблячи тебе, я пізнавав жінчину перший раз (20, с. 119).

Алітерація в багатьох листах І. Франка є конотативним елементом, передає почуття автора. Наприклад: *стратити* – звук [т] вказує на рух, злість або динаміку; *люблячи, люблю* – алітерація звука [л] створює образ людини, чистий та ніжний, висловлювання завдяки цьому стає благозвучним та чуттєвим; *переривати* – звук [р] у контексті передає якщо не грізне, то суперечливе. Додаткову конотативність задоволення та захоплення створює асонанс звука [о]: *хорошою, солодких*.

Експресивними можливостями наділені граматичні класи слів: частини мови в листах виконують не тільки функцію номінативну, але й передають експресію дописувача. У системі експресивних лексичних одиниць втілюється індивідуальний стиль автора, серед яких чільне місце належить експресивам трьох основних класів – експресивним прислівникам, іменникам, прикметникам, які найбільше увиразнюють індивідуальний стиль автора у зв'язку з особливостями використання в епістолярному тексті семантики експресивного слова. Ураховуючи високий рівень емоційності та освіченості Ольги Рошкевич, закоханий Іван Франко прагнув цей рівень конотації використати максимально.

У листах І. Франка традиційним емоційно-оцінним засобом підсилення почуттів виступають якісні прикметники безвідносної та співвідносної міри: *... тобі, котру я рад би видіти найщасливішою, веселою, хорошою понад усіх!* (20, с. 142); *Ах коби-то вже раз діждатися тих солодких, так гаряче пожаданих хвиль, коли буду міг побачити твоє найлюбіше личко* (20, с. 146); *... я рад би, щоб тота розмова не то що була якнайдовша, але щоби ми не потребували її ніколи переривати* (20, с. 157).

Підсилення емоційного фону листів часто забезпечує якісно-відносний прикметник у сполученні з вказівним займенником: *потреба взаємного, живого, ненастанного обміну гадок і чуття така сильна в мені послідніми часами* (20, с. 93).

Використання кількісно-означальних та якісно-означальних прислівників становить інший тип конотації: *За се я й люблю тебе так дуже, так несказанно* (20, с. 131). Автор листів уживає з якісно-означальним прислівником підсилювальне «так» для додаткового експресивізування окремих фрагментів. Конотативність висловлювання часто передається прислівником вищого ступеня порівняння: *...поважаю тя, як уперед, а люблю далеко дужче* (20, с. 161).

Кількісно-означальний прислівник виступає оцінно-емоційним компонентом, наприклад: *...після нашої стрічі любов моя вдесятеро зміцніла* (21, с. 107).

Друга група конотацій вразливості – виявилася порівняно біднішою на вербальні засоби вираження. Типовою можна назвати форму вираження у вигляді поєднання вказівного займенника *такий* та різних іменників, які найчастіше вступають у парадигматичні синонімічні відношення і породжують експресію часом невдоволеності, але найбільше вразливості. Ось один із найпоказовіших прикладів: *Сам не знаю, що мені такого було, що так нетерпеливо, з такою тоскою і тугою ждав я твого письма* (20, с. 126).

Нестримну радість – протилежне почуття – письменник виражає за допомогою емоційних вигуків у конотаціях вразливості: *Боже мій! Якими несподіваними були для мене Ваші милі визнання* (20, с. 27); *Сусе-Христе, то буде празник!* (20, с. 99).

Використанням алітерації та порівняння також підкреслюється почуття радості: *Я вчора цілісінський день ходив, немов на крилах* (20, с.126).

На тривалість, протяжність указує слово «*цілісінський*» з асонансом [і].

До третьої групи інтимних конотацій ми відносимо конотації розчарованості. Такого типу конотації простежуємо в текстах листів під час зав'язування відносин між Іваном Франком та Ольгою Рошкевич. Наприклад, письменник розчарований тим, як жінка його зустріла: *Ваші слова: «Ви, мабуть, хворі, раз Ви тут» так влучно мітили в мене, що, справді, краще й*

не придумаєш. Аж тоді, коли я почув ці слова, я запитав себе: чого тобі власне тут треба, дурню? Навіщо ти сюди прийшов? (20, с. 45).

Використання тут просторіччя посилює психічний стан письменника і виказує не тільки розчарованість, а й розгубленість І. Франка, який завжди занадто критично ставився до себе.

Не можемо оминати той факт, що дописувач навдивовижу вміло використовує тут звуко символізм – «неприємні» приголосні [ш], [ч], [т], які асоціативно пов'язані з ядерними конотативними семами емотивністю та оцінністю зі знаком «мінус» [36].

Названа група конотацій реалізована уживанням риторично-питальних речень та відповідних одиниць морфологічного рівня: *І чому важкі болізни споминки довше тривають від щасливих?* (20, с. 97). Конотацію розчарованості підсилює вживання антонімічного протиставлення: *споминки важкі болізни – споминки щасливі*.

Утім конотації розчарованості найсильніше виявлені в листах, написаних коли І. Франкові стало відомо про рішення Ольги одружитися з В. Озаркевичем: *Я не знав, що гадати о тобі; я враз з надією на будучність стратив був віру в доброту і чесноту; я почув, що єдина опора, на котрій я держався стільки літ, самохіть усувається передо мною* (20, с. 191).

Крім уже відзначеного звуко символізму, актуалізатором таких конотацій виступають слова з переносним значенням, як-от: *опора усувається*; абстрактні іменники: *віра, доброта, чеснота*.

Четверту групу складає незначна кількість конотацій прикрості. Іван Франко в одному з листів до Ольги Рошкевич згадує про своє виховання, зовсім відособлене від жєнщин (20, с. 139), і тому він зізнається: *Я більше мужчин любив у своїм житті, ніж жєнщин знав. І знаєш, що-се в мене якась неприродна, дика любов* (20, с. 139). Це викликає в автора листів почуття зажури, прикрості, що передають рядки: *Ти не знаєш, любя Олю, як не раз страшно болять такі споминки, як живо не раз приходить чуття: ти*

не цілий чоловік, не розвитий, як треба! Така мука-гризота заповнює другу велику часть мого життя (20, с.140).

Засобами експресивності, а отже й ситуативно конотацією прикрості тут виступає цілий комплекс: слова в переносному значенні: *споминки болять, мука-гризота заповнює*; прикладка *мука-гризота*, підсилена вказівним займенником *така*; повтором; додаткової типової заперечної конотації надає висловлюванню повторювана заперечна частка *не*: *не цілий, не розвитий*.

На конотації прикрості натрапляємо й у тих листах, у яких Ольга не відповідає на почуття адресанта: *Однак навіщо зайві слова, коли я знаю, що мої страждання й переживання не викличуть у Вас ніякого співчуття* (20, с. 40). Експресія прикрості передається вживанням абстрактних іменників *страждання, переживання*, самою риторикою речення. У таких листах для позначення свого стану автор вживає яскраво виражену контрастну форму типово синтаксичними засобами: *Ми тоді аж зблизилися, як вогонь почав угасати* (20, с. 97); *Наші шанси нерівні, ти щаслива вже тим, що можеш вибрати межі мужчинами чесними й розумними, але мені нема вибору* (20, с. 192). В останньому прикладі актуалізатором конотацій прикрості виступає антонімія *«ти можеш вибрати, але мені нема вибору»*.

Знавець, збирач паремійного фонду української мови, І. Франко в усіх листах максимально використовує можливості паремій (тільки в аналізованих листах їх близько 20). Після того як письменник довідався про ставлення до себе Михайла Рошкевича, батька Ольги, він із прикрістю зізнається: *Правдивих приятелів в біді пізнавай; а хто з приятеля перекинувся в ворога, тот значить, і вперед не був приятелем і не буде* (20, с. 76).

Цікавим із точки зору вираження конотації прикрості є лист І. Франка з такими рядками: *Видиш, я, котрий не плакав коло вмираючої матері, тепер готов заплакати, кінчаючи се письмо, готов заплакати, сам не знаючи, чого і чому, готов заплакати, коли думаю о тобі!* (20, с. 97). Емоційно-

експресивним компонентом виступає конструкція, побудована на антитезі «не плакав – готов заплакати», посилена триразовим повтором, що відбиває драматизм події, її емоціональну напруженість. Крім цього, асонанс звука [а] в словах «плакати», «заплакати» передає надмірне страждання, голосіння, що теж впливає на експресію контексту, готує «правильну» реакцію читача.

До п'ятої групи інтимних конотацій відносимо конотації іронічності, жартування. Можна тільки подивуватися, як серйозний, статечний І. Франко виглядає у власних листах доречним жартівником, хоч більше йому властива все ж іронія, а найбільше – самоіронія. Скажімо, на початку листування Іван Франко намагається жартувати з Ольгою: *Був би я уже давніше наприкритися пані, але щасливії для пані, а нещасливії для мене обстановка вдержали мене* (20, с. 12). Конотація іронічності тут межує з конотацією підсилення позитивного плану вираження почуттів і підкреслена вживанням дискантних антонімів «щасливії – нещасливії».

Утім у край негативна і навіть зла іронія знаходить свій вияв (лексичний засіб через слово «іронічно») у листі, у якому адресант засмучений тривалим очікуванням відповіді адресатки на його почуття: *Посміхайтесь собі іронічно, почувши про моє підірване здоров'я* (20, с. 45).

З іронією ставиться І. Франко до своїх негараздів: *...пишу не з просьбою, не з жаданням ніяким, не з жалобами на долю – пек їм, тим жалобам* (20, с. 92). Уживання вигука підсилює іронічно-жартівливий тон цього контексту. Так само вигук «чорт побери» викликає іронічну конотацію в такому висловлюванні: *Чорт побери патетичний тон* (20, с. 93).

Глузливо-іронічного характеру набуває лист, у якому письменник задля досягнення конотації іронічності послуговується екзотизмом: *Ти називаєш мене «пестієм». Madame, wusheistdus? Я пестій? Хто ж мене розпестив?* (20, с. 138). Конотативність досягається завдяки вживанню кліше «*Madame, wusheistdus?*» (що це значить?). Автор листів часто вдається до подібного прийому, це тогочасна епістолярна мода: «*Und was magin einer Madchenbrustgeschehen, wenneinjunger Mannspricht*». Але що се я пишу! Tu

готова подумати, що я «стратив поважання» або щось подібного, – а я хотів би тільки, як той Чернишевський каже, «панєжитьсья» (20, с. 162).

В іншому листі, прощаючись з Ольгою, письменник ставить жартівливе запитання: *А впрочім, що се таке паперово-атраментовий поцілуй?* (20, с. 97). Подібні екзотизми є дуже сильним засобом експресивності, «вони не пов'язані зі звуко-символізмом, для них характерне «чуже», незвичне з погляду типової української фонетики звукове оформлення» (8, с. 219). Саме такою незвичністю екзотизми і впливають на читача, на що й розраховує адресант І. Франко.

Проведене дослідження не вичерпує всього комплексу проблем, пов'язаних із семантичним та функціональним аналізом конотативних фонологічних, лексичних і граматичних засобів у листах І. Франка. Поза увагою лишилися інші тематичні групи оцінних конотацій в епістолярії письменника; наповнення аналізованого шару мовних засобів діалектизмами, жаргонізмами, термінами; співвідношення узуально-нейтрального та індивідуально-творчого, експресивного в мовленні письменника.

2.3. Конотативні особливості звернень Івана Франка до дітей

У процесі роботи над епістолярною спадщиною І. Франка листів, які б були адресовані дітям, не знайдено. Матеріалом нашого дослідження слугують листи до дружини Ольги Франко, у яких письменник згадує своїх дітей.

Проаналізувавши архітектуру листів загалом, всі випадки, коли адресант згадує дітей, можемо констатувати, що листування має відтінок турботи та любові, однак особливої цікавості до життя дітей Іван Франко не виявляв. Навіть не завжди цікавився їхнім станом, поведінкою, здоров'ям, а просто переказував вітання. Можливо, це було пов'язано з тим, що він був занадто зайнятий своєю діяльністю, про яку більше всього згадує у своїх листах до дружини.

Проаналізуємо докладніше випадки, коли він згадує дітей у свої листах до дружини, здебільшого лише в етикетних формулах: *Дожидаю твого листа і цілую тебе разом з мальчиком* (7); *Цілую тебе і мальчика кріпко-кріпко* (10); *«Цілую тебе сердечно і мальчика* (12); *Цілую тебе і мальчика* (7); *Цілую тебе щиро, моя голубочко, ураз із мальчиком* (18); *Цілую тя сердечно, і Андруська, і Тарасища* (6); *Цілую тебе і діток* (5); *Цілую тя і дітей* (9). Цими реченнями І. Франко завершує листи. У наведених ілюстраціях адресант (чоловік і батько) виказує ніжність, любов до дружини та дітей, своїх синів він називає ласкаво «мальчик», «дітки».

У наступних прикладах Іван Франко більше цікавиться дітьми, але також обмежується одним-двома реченнями: *Надіюсь, що хлопчик наш здоров, цілую його»* (11); *Що таке з хлопчиком? Чи ви його не перестудили де-небудь? Цілую вас обох сердечно і поздоровляю всіх пань* (4); *Старайсь виводити діток якнайчастіше на свіже повітря, хоч потроху й на дощ та вітер, нехай гартуються* (5); *На сьому кінчу і цілую діток і тебе* (8); *Смотри, щоб Андруник не рвав книжок і рукописів. Цілую Вас всіх по сто раз і бажаю Вам всього доброго* (8). Автор листів цікавиться станом дітей, дає настанови. Але з прочитаного можна зробити висновок, що обов'язок виховання дітей покладено на матір.

У поодиноких випадках Іван Франко висловлює занепокоєння з того приводу, що дружина йому не пише про дітей, і він це їй виказує: *Лист твій прийшов мені досить несподівано і врадував мене дуже звісткою, що діти наші здорові. Чому ти мені не пишеш, що вони поробляють. Прошу тебе, пильнуй їх* (4); *Чому ти не пишеш мені більше про дітей? Баба допитується, чи Петрунько вже ходить, чому Тараско так часто в яму паде і що робить Андрунько, чи кріпший став, чи виріс?* (2).

Звернемо увагу на морфологічний рівень слів, коли І. Франко пише про дітей. Часто зустрічаються пестливі суфікси: *Андрунько, Андруська, Петрунько, Тараско*; а також суфікси згрублості: *Тарасища*.

Отже, з проаналізованих нечисленних фрагментів листів, де Іван Франко згадує своїх дітей, можна зробити висновок, що він ставився до них щиро, із любов'ю, але предметом листування їхнє повсякденне життя, у якому є місце дитячим бідам та успіхам, поразкам та перемогам, не робив. Однак це не може заперечувати факту присутності батька в комунікативному полі сім'ї.

Висновки до другого розділу

Епістолярний текст характеризується наявністю в його структурі різноманітних формул: звертань, привітань, прохань, побажань, прощань, постскриптумів, які є традиційними й певною мірою обов'язковими, вони не обмежують виявлення індивідуальних авторських рис у написанні листа і не впливають на нього. Саме ці риси виступають актуалізатором конотативного компонента в епістолярії письменника.

Конотація – нерозривний ланцюг емоційних, експресивних, оцінних, духовних, світоглядних компонентів, які створюють мовну картину, і найглибше вона розкривається в епістолярному тексті, бо саме в листуванні постає панорама художнього світу, творчих шукань письменника, його майстерня та епоха.

Традиційні конотації звертання, подяки, прощання мають позитивний характер. Конотації жалю, прикрості, розчарованості, байдужості належать до негативних конотацій, які актуалізуються різноманітними мовними засобами, одноманітними виразами та формулами.

Інтимний епістолярій Івана Франка створюють різнопланові конотації ліричного, переважно позитивного плану вираження. Вони виявляються різними засобами: звертаннями, використанням присвійних прикметників, алітерацією голосних та приголосних тощо.

Листів переписки Івана Франка з дітьми в процесі роботи не знайдено. Проаналізувавши всі випадки, коли письменник в листах до дружини згадує дітей, можна констатувати наявність у текстах конотацій турботи та любові.

Приватне листування відрізняється від ділового в першу чергу своїми конотативними особливостями, стилістичними засобами, які детальніше будуть розглянуті в наступному розділі.

РОЗДІЛ 3

ДОСЛІДЖЕННЯ СТИЛІСТИЧНИХ РЕСУРСІВ В ЕПІСТОЛЯРІЇ ІВАНА ФРАНКА

3.1. Лінгвістичний аналіз епістолярію Івана Франка

У цьому підрозділі проаналізуємо лінгвістичні особливості епістолярію письменника, місце і роль у ньому звертальних та прощальних формул, демінутивів, епітетів, метафор, порівнянь, стійких сполучень та інших засобів. Зрозуміло, що приватне та ділове листування з огляду на призначення докорінно різняться набором стилістичних ресурсів, превалюванням окремих засобів.

3.1.1. Ділове листування. У діловій кореспонденції І. Франка спостерігаємо використання традиційних засобів української ділової лексики того часу – переважно окремих слів та виразів, уживаних у тодішньому діловодстві, які йдуть із староукраїнської, російської мови, старослов'янizmів чи слів, утворених на їх зразок: *«напомнення»* (21, с. 8), *«предложення комітетові редакційному»* (21, с. 8), *«жалоби»* (21, с. 58), *«вести щоти»* (21, с. 437), *«згляд точок»* (21, с. 61), *«общесобрание»* (21, с. 61), *«председатель збору»* (21, с. 61), *«повномочіє відібрати гроші»* (21, с. 72), *«просьба»* (21, с. 232), *«сплатити довги»* (21, с. 425), *«принімати в члени»* (21, с. 435), *«диктувати умовини»* (21, с. 499), *«висказувати подяку»* (21, с. 442), *«обов'язуватися»* (21, с. 484), *«узяти під розвагу соображення»* (21, с. 492), *«запобігти случайні обставини»* (21, с. 499) тощо.

Такі одиниці спостерігаємо в діловому листуванні та інших ділових текстах І. Франка різних років. Це пояснюється тим, що, як зазначає О. Сербенська, офіційно-діловий стиль більш замкнутий і консервативний у порівнянні з іншими функціонально-стилістичними різновидами української

мови, тому в ньому слова, словосполучення виявляють тенденцію до більшої стабільності, важче піддаються заміні [62, с. 94].

На розвиток української ділової лексики другої половини XIX ст. помітний вплив мала польська мова. Вплив польської мови на ділове мовлення І. Франка, як і загалом на тогочасний український офіційний стиль, був зумовлений конкретно-історичними умовами життя Галичини другої половини XIX ст. [21, с. 115]. З одного боку, польська мова 70-х рр. XIX ст. поряд з німецькою виконувала функції урядові, з іншого – її стильові різновиди були розвинуті й стабілізовані здебільшого ще в 30-х рр. XIX ст. Українсько-польські взаємини в усному спілкуванні, у суспільно-політичних відносинах теж об'єктивно сприяли проникненню в українську мову полонізмів.

Відчутний вплив полонізмів (власне полонізмів і тих одиниць, які потрапили в українську мову за посередництва польської) простежуємо і в досліджуваних нами задокументованих матеріалах: «*дефравдації*» (зловживання) (21, с. 58), «*здання*» (*zdnia* – думки) (21, с. 61), «*нотаріальний діурніст*» (канцелярист) (21, с. 219), «*Akt oskarzenia*» (акт обвинувачення) (21, с. 241), «*пертракувати*» (вести переговори) (21, с. 497), «*дегресія*» (відхилення) (21, с. 498), «*тантьєма*» (винагорода) (21, с. 500), «*індемнізація думки*» (перевага думки) (21, с. 500), «*wzasadzie*» (у принципі) (21, с. 514), «*Zaliczki*» (аванс) (21, с. 434), «*пассус*» (виступ) (21, с. 540), «*преасумувати*» (підводити підсумки) (21, с. 586), «*o perkroczenie*» (про порушення) (21, с. 119), «*Zaciagać pożyczkę*» (взяти позику) (21, с. 345), «*Zaciągąć dług*» (позичити гроші) (20, с. 345) тощо.

Щодо конструювання синтаксичних побудов, де позначився вплив польської граматики, відзначимо передусім постпозицію узгоджених означень, переважно в офіційних назвах установ, різних організацій, у назвах документів, які приходили безпосередньо з польської мови. Наприклад: «*комітет редакційний*» (21, с. 219), «*протоколяція нотаріальна*» (21, с. 219), «*справоздання соймові*» (21, с. 209), «*канцелярія редакційна*» (21, с. 399),

«рада державна» (21, с. 407), «каса позичкова» (21, с. 325), але в неофіційних назвах постає вже звичайний для української мови порядок слів: «статистичний обрахунок» (21, с. 317), «принципальне значення» (21, с. 324), «ділові відносини» (21, с. 269), «загальні збори» (21, с. 325), «загальна ухвала, спільна акція» (21, с. 451), «загальне голосування» (21, с. 486) тощо.

І. Франко, про що йшлося вище, володів багатьма слов'янськими і західноєвропейськими мовами, був обізнаний із діловодством кількох країн, прекрасно знав римське право. Цим можна, на наш погляд, пояснити низку особливостей ділового листування письменника. Передусім, це стандарт в організації ділового тексту, його синтаксичній структурі, чітке виділення типових мовних зворотів, активізація мовних засобів, здатних реалізувати категоричність, указувати на обов'язковість дії, виражати волюнтативну функцію мови.

У кореспонденції письменника частотним є вживання стандартизованих словосполучень, характерних для ділового мовлення, де стрижневим компонентом виступають дієслова, ужиті у формі першої особи: *...прошу якнайшвидше звістити мене про хід діл...* (21, с. 33); *...взиваю вас, щоб ви конче надрукували мою відповідь на ваше запитання...* (20, с. 323); *Перепрошую вас за неприємність, котрої я був причиною...* (20, с. 448); *...надіюсь, що не відмовите моїй просьбі...* (21, с. 500) тощо.

Разом з тим виразно простежується тенденція до витворення інтернаціонального лексичного і фразеологічного фонду. І. Франко вводить в обіг багато слів іншомовного походження, які, вступаючи в сполучення з питомими одиницями української мови, утворюють стійкі словосполучення офіційно-ділового стилю: у сполученні з іменником – «*відібрання дебіту*» (21, с. 16), «*надання компенсації*» (21, с. 31), «*наявність критики*» (21, с. 8), «*винесення резюме*» (21, с. 215), «*використання Конституції*» (21, с. 75); у сполученні з дієсловом – «*винести вердикт*» (21, с. 207), «*використати факти*» (21, с. 56), «*отримати дотацію*» (21, с. 317), «*отримати*

інформацію» (21, с. 501), «дістати дебіт» (21, с. 512), «прийняти циркуляри» (20, с. 515).

У діловий текст І. Франко вводить також ділову лексику в латинській, наприклад: «*corpusdelicti*» – речовий доказ (21, с. 107), «*adacta*» – до справи (21, с. 313), «*privatim*» – приватно (21, с. 337), «*imperative*» – наказ (21, с. 438), «*votum*» – заява, недовір'я (21, с. 541), «*perprocuram*» – через посередництво (21, с. 546), «*modus*» – пропозиція (20, с. 299), «*a conto*» – у рахунок (20, с. 186), «*colloqvium*» – співбесіда (20, с. 38), «*specimen*» – зразок (20, с. 29), а також німецькій транслітерації, наприклад: «*Strafgesetz*» – кримінальний закон (21, с. 63), «*unter'm Hund*» – не витримує критики (21, с. 347), «*confiscierlich*» – той, що підлягає конфіскації (21, с. 354), «*Zeheimrath*» – таємний радник (21, с. 181), «*Bittschrift*» – прохання, клопотання (21, с. 470) тощо.

Індивідуальні авторські риси виступають актуалізатором конотативного компонента в епістолярії, виокремлюючи письменника серед інших і, навпаки, наближаючи його до інших майстрів слова, адже конотація є явищем інтегруючим, явищем узагальненого характеру. Порівняно з інтимним листуванням до Ольги Рошкевич, листування з Михайлом Драгомановим має офіційно-діловий характер.

Найбільш чисельними в епістолярії Івана Франка є етикетні конотації, зумовлені потребою дотримання мовленнєвого етикету. Як зазначає А. Найрулін, «етикетні конотації, базуючись на притаманній мові комунікативній функції, складаються із взаємопов'язаних спеціалізованих функцій: контактостановлюючої, орієнтації на адресата (конативної), регулюючої, волевиявлення, спонукання, повернення уваги, вираження ставлення й почуттів до адресата в обстановці спілкування» [51, с. 4].

Етикетні конотації складають рамку листа – вітання, прощання та описи самопочуття, здоров'я автора й адресатів. Листи починаються з привітань і персональних звертань та подяк: *Високоповажний Добродію!..* (19, с. 8); *Дорогий Добродію* (19, с. 11); *...одержав Ваше письмо* (19, с. 10);

Від мене щирій Вам поклін (19, с. 21); *Ласкавій Добродію!...* (19, с. 25); *Дуже вдячний Вам* (19, с. 45); *Спасибі Вам за них* (19, с. 45) (пор. звертання М. Драгоманова до І. Франка: *Шановний земляче* (19, с. 77)). Традиційно більшість листів завершується різними формами прощань та побажань: *Прощайте! Кланяюсь Вам* (19, с. 40); *Бажаю Вам і Вашій родині доброго здоров'я* (19, с. 68); *Засилаючи Вам мої сердечні поздоровлення, остаюсь...* (19, с. 76); *Кланяюсь Вам і поздоровляю щиро* (19, с. 80).

Позитивне конотативне значення представлене іменними та дієслівними формами: «поважання», «поклін», «кланяюсь», «поздоровляю», «бажаю», «остаюсь» та ін. Підсилювачем названих конотацій є присвійний займенник «мій»; вказівний займенник «вам»; прикметники з традиційно позитивними конотаціями, зокрема «високоповажний», «дорогий», «щирій», «ласкавій», «сердечні»; прислівники на означення надмірного ступеня вияву ознаки позитивного характеру, наприклад, «дуже», «щиро».

Нагадувально-виділювані конотації в листуванні письменника переплітаються з конотаціями офіційно-ділового характеру: *Ви прецінь обіцяли нам торік «Історичні письма», в котрих хотіли розібрати жидівство і християнство* (19, с. 8); *...напишіть, чи і коли будете могли, прислати обіцяну суму і під якими умовами* (19, с. 40); *Може б, могли прислати мені «Громаду»* (19, с. 42); *Згадані письма посилаю під опаскою* (19, с. 75); *Я конче буду просити Вашої помочи* (19, с. 45); *...листи шліть на ту ж адресу, що й доси* (19, 52); *Шлю Вам несподіванку під бандероллю* (19, с. 155); *Шлю Вам свій екземпляр* (19, с. 209); *Посилаю Вам 100 екз. брошури* (19, с. 210). Конотації в таких листах актуалізуються уживанням слів та словосполучень, пов'язаних із поштовою справою: «адреса», «бандероль», «листи», «брошури», «посилати», «письма».

У кореспонденції на ім'я Михайла Драгоманова наявні листи з імпліцитними та напівімпліцитними конотаціями дорікання, незадоволення: *Які діти, глупі, невидючі, а то ще й злостиві діти – всі ми супротив Вас, і які дрібні та маловажні наші терпіння супроти Ваших* (19, с. 181); *...Ви*

закидаєте міні, що я виелімінував (?) Вас з мого (?!) журналу, та ще хочу (???), щоб Ваші товариші Вас же і обвинили за те (19, с. 193). (Пор., наприклад, закид М. Драгоманова І. Франку: *Не считавши броду, сунувсь в воду!* (19, с. 176); *...що Ви образились на слова «Навіщо це все я розказую Вам?» й вивели, що я Вас за скотину (!!!) вважаю...* (19, с. 177). Негативні конотації графічно оформленні вживанням знаків оклику (!!!), питання (???) та комбінацією (?!). Це свідчить про бажання підкреслити емоційне навантаження вислову.

У листах простежуються конотації байдужості, розчарованості, що зумовлено деякими невтішними подіями, а також фізичною і психічною перевтомою: *Що до д. Павлика, то міні дуже жаль, що між нами вийшло непорозуміння* (19, с. 38); *...може я й виключно винен...* (19, с. 42); *Дуже чимсь, видно, я провинився перед Вами, що Ви не повважили мене гідним своєї відповіді на мій лист* (19, с. 44); *В важкий для себе час фізичної слабкості і всіляких моральних ударів одержав я й Ваше ласкаве письмо* (19, с. 74); *Я слабкий на очі, то аж нині відповідаю Вам ... доношу сумну вість, що П-к в Косові арестований* (19, с. 131); *Страшне мусить бути положеніє, в котрім такий могутий дух, як Ваш, міг так угнутиця...* (19, с. 158). Негативними конотаціями наділені іменники та дієслова: «жаль», «непорозуміння», «удари», «слабкість», «вість», «провинився», «доношу», «положеніє», «угнутися». Підсилювачем негативних конотацій виступають прикметники: «винен», «слабий», «сумну», «страшне» тощо.

Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова містить конотації різних рівнів, вони тісно переплітаються з конотаціями офіційно-ділового характеру. Позитивний характер конотацій формується завдяки образним висловам, традиційними конотаціями звертання, подяки, прощання. До негативних конотацій належать конотації жалю, прикрості, розчарованості, байдужості, які актуалізуються різноманітними мовними засобами.

14 січня 1885 року Іван Франко, офіційно звертаючись до Кліментини Попович (*Дорога товаришко!*), пише відповідь, своєрідно

контамінуючи усну і писемну форму мовлення: *Відібрали Ви мені посліднім своїм листом охоту до дальшого кореспондування, і хоч сором мені, що се так сталось, то все-таки годі було досі зібратися, щоб написати до Вас. А прецінь за весь той час я так і чув, що Ваша до мене доброта не змінилася, і бачив майже на кожнім кроці, що Ви духом мені близькі* (1).

І все-таки він написав їй цього листа, хоч залишає за нею право відповідати йому чи ні. Франко запитує в Климентини про її здоров'я і запевняє її, що воно йому *«так само дороге, як було в самих початках нашого знакомства»* (1). Відтак він переходить до літературних справ: *Чи пишете децю, працюєте для літератури? Може, й знаєте, що я з початком липня починаю видавати свій літературно-науковий орган? До того часу треба кождому з нас (думаю і о Вас) приготувитись, з чим тільки можна. Видаю тепер збірничок віршів панни Шнайдер окремою книжечкою (в «Русько-українській бібліотеці», т. 5). Дуже жаль, що Ваших поезій досі на томик не можна назбирати і що взагалі Ви працю літературну досі трактували не так серйозно, як би сього вимагав Ваш талант. Але я надіюсь, що «вино буде, як перекусне квас», і що Ви, коб тільки поздоровшали, зробите ще не одне гарне і красне* (1).

У листі від 17 березня 1885 року Іван Франко намагається підтримати Климентину Попович у її літературних починаннях: *Мені здається, що Ви зовсім без потреби вдаєтесь в розпуку; талант у Вас є, але нема тільки любові до діла; при кождім вірші Ви думаєте поперед всього не о тім, щоб зглибити і серцем ogrіти саму річ, але о тім, що на те скаже сей або той, хто буде се читати. Але я маю надію, що се мине, що Ви перебудете той критичний момент і праці Ваші можуть статися гарним вкладом в нашу літературу... Без потреби також Ви церемонитеся з Вашими прозовими утворами: один був слабий, для чого другий не має бути ліпший? Сміло лиш їх присилайте до мене!* (2).

У листі від 24 березня 1885 року Іван Франко жорстко критикує Климентину Попович: *Новелка Ваша справді до друку не годиться, вона*

занадто сентиментальна і романтична та й без життєвої правди. Чому Ви не берете собі предметів з того життя, котре бачите і знаєте, а тільки відумуєте щось таке, чого ані не бачили, ані знати не можете? (2).

Особливий інтерес викликають у вчених мовознавчі концепції І. Франка та його роль у становленні і збагаченні наукового й ділового стилів української літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Що стосується конотативних особливостей листування Івана Франка та Ватрослава Ягича, то всі листи умовно можна поділити на три групи:

1) наукові листи, які мають діловий характер і містять чимало роздумів і критичних зауважень обох славістів на різні фахові проблеми, серед яких домінують кирило-мефодіївська проблематика та інтерпретування праць із славістики і досліджень давньослов'янських пам'яток писемності;

2) листи, які стосуються творчої діяльності інших осіб, зокрема О. Кобилянської, К. Лопатинського та ін.

3) приватні листи, у яких простежуються наболілі Франкові проблеми, зокрема й сімейні: про деяке непорозуміння з М. Грушевським, смерть сина Андрія і навіть про фінансову скруту, якої зазнав Франко під час війни.

8-го листопада 1905 р. І. Франко надіслав В. Ягичу відповідь із детальною характеристикою творчості О. Кобилянської: *Ольга Кобилянська – дитя «зеленої» Буковини, тієї культурно-територіальної області, де на ґрунті місцевої румунсько-української відсталості прищеплюється деякими принагідними мандрівками найбільш модерні способи мислення і вислову і вислову думки, але тільки в окремих випадках вони дають справді оригінальні і здорові квіти та плоди (20, с. 281).* Виклад листа толерантний, подекуди пафосний, що пояснюється мотивами такої розгорнутої характеристики письменниці (по суті, це лист-рекомендація для отримання відзнаки), дотримано колегіальну етику: *Ольга Кобилянська – визначне явище в українській новітній літературі. Її перші твори були свіжим подихом у цій літературі, особливо завдяки сміливості її стилістичної манери і відсутності будь-якого шаблону. Серед українських письменниць вона не має*

суперниць в жанрі новели та роману, а її роман «Земля», крім літературної та мовної вартості матиме тривале значення ще й як документ способу мислення нашого народу в час теперішнього важкого лихоліття... (20, с. 282).

Натомість К. Лопатинського характеризував як *«einen wenig sympatischen»* («несимпатичного»; дослівно, як «мало симпатичного»), *«зате цілковито бездарну людину, що «parforce» (за будь-яку ціну) намагається стати митцем і поетом»* (20, с. 112). Змушений відгукнутися на прохання дати характеристику молодому літераторові, Іван Франко висловлюється в досить різкому тоні, із сарказмом (*«гаряче рекомендую»*), поєднуючи одиниці високого і низького стилів (*«віднадить ... від мистецької кар'єри»*): *«Якщо стипендія послужить тим засобом, який віднадить Лопатинського від мистецької кар'єри, то я гаряче рекомендую його на одержання такої стипендії»* (20, с. 112).

Детальне вивчення листів Івана Франка показує, що письменник засобами різних мовних рівнів виявляє власні емоції, почуття і стани, прагне впливати на адресата.

3.1.2. Приватне листування. Найяскравішою сторінкою приватного спілкування вважаємо листування Івана Франка з Ольгою Рошкевич.

З Ольгою Рошкевич молодий Франко познайомився влітку 1874 року, коли після закінчення сьомого класу поїхав гостювати до свого гімназійного друга Ярослава Рошкевича. З того часу почали надходити в Лолин сором'язливі, несміливі листи письменника, у яких часто фігурувало шанобливе звертання до Ольги – пані: *«Сподіваюся, що пані на мене не гніваються, хоч би і було за що; сподіваюся заразом і тепер, що пані дарують моє нинішнє письмо. Був би я уже давніше зачав наприкрятися пані, але щасливі для пані, а нещасливі для мене обставительства вздержали мене не тільки від писання, але мало що і не від дихання»* (21, с. 56). Саме лексему «пані», а не «панно» використовували в тогочасному епістолярії як

увічливу форму звертання до молодої дівчини. А в листах Івана Франка до Ольги Рошкевич такий гоноратив без поєднання з іменем означав не лише вияв поваги, а й сигналізував про соціальний статус комунікантів, їхні особисті взаємини.

Майже два роки між Іваном і стриманою у виявленні своїх почуттів Ольгою тривало листування, у якому чоловік міг дозволити собі лише звертальне Ви (і то не лише на початку листа, а впродовж усього писемного спілкування): *Певне, я здався Вам нудним, замкнутим, нещирим, інакше кажучи, нецікавим мовчуном, але поміркуйте самі: я не одержав майже ніякого виховання, не знав я й батьківської ласки; чужий та самотній поміж чужих людей – ось так я зростаю. Я не мав товариства, не знав нічого, крім своїх книг. Світ лишався для мене невідомим, а велика школа товариства була зачинена...* (21, с. 65); *Мені так багато хотілося б сказати Вам, що я зовсім не знаю, що саме маю сказати... Ви знаєте, як я втрачаю дар мови у Вашій присутності, що я не відважуюся сказати й слова про те, про що зараз пишу...* (21, с. 72); *Так, я знаю, Ви заборонили мені писати Вам, і все ж – вибачте мені – я не можу утриматись від спокуси потурбувати Вас ще одним, може, останнім листом* (21, с. 83).

Однак після розмови Івана Франка з Ольжиним батьком (очевидно, у лютому 1876 р.) кореспонденція початку і кінця місяця суттєво стала відрізнятися, наприклад: *Вибачте, що пишу Вам на цей раз про речі, про які краще було б поговорити з Вами усно. Але ж Ви знаєте, що я не можу відважитись поговорити з Вами, що мені завжди тяжко промовити кілька слів навіть у звичайній бесіді, а тим більше щиросердно довірити Вам усі свої думки* (22, с. 89); *Любимая! Прости, що пишу до тебе попросту, відкидаючи всяку церемонію! Серце моє так не навикло звати тебе пані, що і руці годі не слухати серця... Прости мені, любима Ольго, прости тії слова, межі котрими, може, коли було і не одно таке, котре могло тобі біль справити!* (22, с. 105). Причиною такої разючої зміни став дозвіл пана Рошкевича на заручини молодих людей.

Сповнений кохання, адресант не уникає тепер афектонімів, зокрема пестливих звертань: *Кохана, дорога Ользю!* (20, с. 113); *Люба моя, сердечна Олю!* (20, с. 143); *Моя сердечна, миленька Олю!* (20, с. 84); *Олю моя, серце кохане!* (20, с. 38); *Люба моя, Олю-серденько!* (20, с. 49); *Люба моя, дорога Олю!* (20, с. 76); *Любо, моя сердечна, дорога!* (20, с. 54). Пестливі звертання продукуються від одиниць різного кореня, виявляють високу частотність: «серце моє», «душе моя», «любцю моя», «сонце моє», «кицю».

За визначенням О. Мокляк, «афектоніми (від лат. *affectus* – настрої, хвилювання, почуття, любов, ніжність + *опута* – ім'я) – це адресовані зазвичай близьким людям (іноді знайомим чи незнайомим) вторинні, емоційно забарвлені звертання, що мають іманентну позитивну, а за умови конфронтативної інтеракції й негативну конотації» [48, с. 36]. Релевантною ознакою вживання афектонімів є інтимність, їхнє призначення – для близьких співрозмовників: «такі найменування стають своєрідними табуйованими позначеннями, які старанно приховують від інших і використовують лише наодинці» [48, с. 61].

У вітальних формулах до О. Рошкевич інколи нормативна граматична форма *Ольго* чергується з просторічним *Олю*, *Ользю* чи діалектним одзвінченим *Ольдзю*. Автор уживає запозичення з польської мови, наприклад «*псотниця*», що означає «жартівниця»: *Що з вас за псотниця! Фе, прийшли, поцілували – та й втекли!* (20, с. 115), чи вдається до російських запозичень: *А то, що цілую тебе сердечнов усточка, личко і очка в самую точку* (20, с. 54); *А тепер позволь і мені пофантазувати трошки о тобі, о твоїм приїзді, о нашій звиданні, котрого ожидаю, як той москаль каже с заміранієм сердца* (20, с. 157).

На означення ніжних стосунків зі своїм адресатом Франко часто вживає субстантивованій ад'єктив «любий», що за значенням відповідає лексемам «милий», «коханий» та «дорогий»: *Люба, подумай собі, які думки мусив насунути мені той лист!* (20, с. 191); *Прощай, люба моя!* (20, с. 153).

Особливим показником інтимізації, що надає додаткової емоційності конотації чуттєвості, є і присвійний займенник «*мій*» у всіх своїх формах, який стоїть біля звертань. Для прикладу наведемо один із листів (від 18 грудня 1878 р.), у якому і в привітанні, і в усьому основному тексті листа, і в прощальній фразі уживаним є названий присвійний займенник, це свідчить про емоційну прив'язаність адресанта до адресата, потребу у визнанні «своєю»: *Любко, моя сердечна, дорога!; серденько моє; Ольдзю моя дорога; моя зірочко кохана; Прощай, моя любочко, моя надія, моя сестро кохана!* (20, с. 126).

Якщо в привітаннях спостерігаємо займенник «*мій*», то прощання в епістолах увиразнює «*твій*»: *Прощай, моє серце. Цілує тя сердечно і гаряче твій Іван* (20, с. 141); *Жду твого листа і остаю – твій щиро люблячий наречений Іван* (20, с. 146); *Цілую тя щиро, гаряче. Твій наречений Іван* (20, с. 160). Навіть згодом до зарученої з Озаркевичем Ольги Франко дозволятиме собі писати: *Прощай, дорога приятелько! Твій Іван* (20, с. 197); *...тож прощай, дорога Олю! Твій Іван* (20, с. 207).

У листах, писаних українською мовою (починаючи з лютого 1876 р.; до того листування відбувалося німецькою мовою), автор активно послуговується демінутивами. Ці поширені в усному і художньому мовленні виразні стилістичні засоби із семантикою зменшуваності, емоційної оцінності, інтимності [48, с. 56] в епістолярії Івана Франка насамперед є засобом створення ласкавого тону мовлення. Демінутивні суфікси надають основному значенню зменшеності й конотативний відтінок ніжності та симпатії, наприклад: *Даруй мені, моє серденько, що се так було, – але ти видиш, я хочу тобі сказати всю правду, будь вона хоч і яка важка* (20, с. 110); *... На перше відповім ти аж усно, коли буду міг стиснути твою ручку, цілувати твої усточка, дивитися в твої чаруючі очка* (20, с. 142).

Спираючись на певний контекст, можна виділити те значення, що переважає в конкретних рядах слів, утворених за допомогою певного форманта. Отож суфікси *-очк-*, *-ечк-*, *-оньк-*, *-еньк-*, *-ц-*, *-к-* найчастіше

надають забарвлення пестливості, ніжності, прихильності: *любочко, голубочко, зірочко, усточка, душечко, серденько, миленька, любцю, ручка, очка, зірко.*

Почуття схвильованості та душевної спільності досить виразно простежується в палких освідченнях молодого Франка: *Хтів би я виповісти тобі короткими, поетичними словами свою любов, свою тугу за тобою, свої бажання – все, чим серце повне, та що ж, коли се такі речі, на котрі ще слів не повинаходжено, котрі говоряться очима до очей, груддю до груді, але не словами!* (20, с. 102); *Я тебе люблю так само щиро і гаряче, як ти мене, ти знаєш, що чуття моє, чим гарячіше і глибше, тим менше може переливатися в слова, ти знаєш, що найщиріше цілується мовчачи* (20, с. 118).

Аналізуючи листи, відзначаємо надзвичайно багату мовну палітру автора:

– ампліфікаційні структури, які увиразнюють задовільний душевний та фізичний стан: *Я знаю, що ти любиш мене, а то чувство велить мені забувати і о болю грудей, і о трудностях, і о всім, я сильний, смілий тепер, а навіть веселий!..* (20, с. 48); *Я знаю, що ти мене любиш, я знаю, як ти щиро любиш, – я спокійний, щасливий* (20, с. 161); *Скажу лишень, що почувую себе здоровим, цілком здоровим, вільним, мені легко на душі, світ відкрився переді мною, і тепер, після святка, я став, як ніколи, веселим!..* (20, с. 20); *Я став гордий твоєю любов'ю, о, безмірно гордий...!* (20, с. 131) і навпаки – пригнічений, хворобливий стан, реальний чи гіпотетичний: *Любцю моя, я аж тепер чую, яка ти мені дорога, який би я був без тебе бідний, самотній, опущений* (20, с. 132);

– яскраві метафори на відтворення повноти почуттів: *Моя любов тими часами так зроста, зміцніла, просвітліла* (21, с. 32); *Мова серця мого заглушає їхній холодний і байдужий голос!* (21, с. 20); *Навряд чи можете уявити собі, що діється в моїй душі, коли в мені закипає кров* (21, с. 45);

– виразні фразеологізми: *Голова пішла обертом і розум настільки потьмарився* (20, с. 20); *Дякую сердечно за адрес; се велика річ, бо тепер чоловік принаймні міг буде написати письмо, як Бог приказав* (21, с. 172);

– влучні порівняння для розуміння подій, явищ, образів та посилення станів: *Любов... стала для мене чимось так природним, так конечним і сильним, як саме життя, як друга натура* (21, с. 119); *Я так, як той купець, що привіз з Індії повен корабель всяких дорогоцінних скарбів і тішиться ними, любить наперед їх красою, хоть ще не мав часу розпакувати їх і придивитися кожному кавалкові зосібна* (21, с. 161); *Будь певна, що тепер такий гнів на тебе так далекий від мене, як небо від землі* (21, с. 110).

Характерним для стилю інтимного листування митця є вмiле поєднання і слів кохання до пасії, і філософських роздумів про любов та вірність.

3.2. Використання стилістичних засобів у листуванні Івана Франка

Стилі літературної мови, як відомо, не становлять замкнутої системи, між ними існує постійна взаємодія, яка виявляється у взаємопроникненні елементів одного стилю в інший. Навіть найбільш специфічні засоби певного стилю можуть використовуватися в іншому. Межі між стилями рухомі, будь-якому стилю мови властиві як специфічні, так і загальномовні, міжстильові елементи (вони переважають). Наприклад, О. Сушко [64, с. 10], вивчаючи формування фразеологічної системи офіційно-ділового стилю української літературної мови в першій половині ХХ ст., доходить висновку, що на цей процес помітно впливав художній стиль, який на той час був уже достатньо розвиненим. Саме задля впливу образні вислови проникають у мовну канву тих жанрів офіційно-ділового стилю, які розраховані на широкі верстви населення (службовий лист, звернення, відозва, заклик). Але якщо в художньому стилі образність виявляється в багатоплановому, системному викладі, то в офіційно-діловому специфіка образності полягає в тому, що

вона певною мірою забарвлює інформаційний текст, роблячи його засобом маніпулятивного впливу.

Про творення стилів у творах Івана Франка пише І. Марко [45, с. 7], яка вивчає взаємовплив офіційно-ділового, художнього і епістолярного стилів в епістолярній спадщині українських письменників кінця XIX – поч. XX ст. Дослідниця аргументовано стверджує, що стандартизовані засоби в листах є свідченням стилістичної спроможності української мови задовольняти комунікативні потреби спілкування. Нам ця думка видається слушною, виваженою, тому ми її поділяємо.

Вивчення епістолярію І. Франка дає можливість розширити відомості про епістолярний стиль, поглибити знання про формування офіційно-ділового, художнього стилів. В епістолярії письменника, навіть у приватних листах, можна спостерігати засоби офіційно-ділового та художнього мовлення в процесі їх творення, добору й усталення. У листах І. Франка активно функціонують, зокрема, такі атрибутивні стилістичні елементи:

1) віддієслівні іменники (також і в тих випадках, коли можлива дієслівна форма): *«дали до прочитання», «згодилися на її написання», «просити вас о уділенні», «скваліфікування», «дати до публікування», «декілька слів до прояснення»;*

2) дієслівні форми на -но, -то: *«іменовано», «увзгляднувано», «казано», «подано», «вислано», «арештовано», «засуджено», «забуто»;*

3) інфінітивні форми дієслова: *«прошу переслухати», «потрібно спростувати», «вичерпати», «впорядкувати»;*

4) сталі мовні звороти, канцеляризми: *«автор вищенаведених пунктів», «на підставі п. 19 закону», «обертаюся до Вас при нагоді», «підношу голос у справі», «прошу в оцій неурядовій справі переслухати», «звертаюся до вас як до...», «щодо Вашого співробітництва», «вислано в найкоротшім часі», «не маю ніякого вповаження», «подано щодо моєї особи», «вважаю спростувати», «обсаджування вищих посад».*

Такий огляд свідчить, що залучення листування Івана Франка до активних лінгвістичних досліджень є необхідним, адже епістолярій є свідченням проникнення української мови в усі сфери життя і достатньої виробленості відповідних стилістичних засобів. Мова листів Івана Франка мала важливе значення у виробленні зразків офіційно-ділових та художніх текстів як складових елементів якісно нового мовного досвіду освічених верств українського громадянства. У дотеперішніх теоретичних працях з історії стилістики не згадано багатьох важливих джерел і недостатньо взято до уваги функціонування західноукраїнської мовної практики початку ХХ ст.

І. Франко був майстром епістолярного жанру. Особливої уваги заслуговує дослідження стилістичних особливостей категорії ввічливості, що знаходить свою реалізацію в кожному листі. Збережена кореспонденція засвідчує важливу роль письменника у виробленні літературної мови й у збагаченні її формулами мовленнєвого етикету. Слід сказати, що для вченого мова була одним із основних засобів ідеологічного впливу на людей. Він постійно прагнув бачити в інтелігентах носіїв моралі, які силою слова, обережно й уміло ним користуючись, підносять духовну культуру суспільства.

Набір етикетних правил вчений розглядає не як демонстрацію зовнішньої культури людини, а насамперед як її здатність проїнятися повагою до співрозмовника, до свого народу, до своєї нації. Кожен член суспільства «мусить виробити в собі певні поняття про життя з людьми, про обходження з ними», і «кожне слово, що ширить здорові світлі думки між людьми», прискорює «появу на світ любові, братерства і щастя всіх людей» [20, с. 119].

На мовленнєву сферу письменник дивиться в ракурсі впливу соціально-економічних процесів. У його лінгвістичній концепції передусім заглиблення в мовленнєвий етикет, спосіб ведення розмови, манеру говорити. Поняття мовленнєвого етикету він трактує широко: через мовну особистість, мовленнєву поведінку та співвідношення її з традиціями народної культури.

І. Франко звертав велику увагу на манеру ввічливої розмови, беручи до уваги фатичну функцію мови (установку на контакт, узаєморозуміння, узаємоповагу).

У своїй праці «Вишукане красномовство» вчений аналізує правила поважної розмови, акцентує на непрямій мові при постановці запитань, оскільки, на його думку, вона спрямована на те, щоб викликати довіру з боку співрозмовника, створити атмосферу взаємодопомоги і взаємобажання подальшого спілкування.

Дбаючи про оптимальну форму адресованих звернень, Іван Франко з особливою увагою ставиться до початкових структур, зачинів. Мета вступної частини полягає в тому, щоб стисло пояснити зміст розмови, окреслити порушувані питання: «Особливо гідна уваги експозиція, що відразу в двох-трьох реченнях малює ситуацію і дає все, що потрібно для кінцевої розв'язки» [20, с. 119].

Не менш важливим для нього є вироблення навиків ведення діалогу, аргументовано, ненав'язливо доводити свою правоту.

Отож, на думку письменника, людина пізнається через мову. Через неї виявляються її моральне обличчя, суспільні та естетичні ідеали. Сама по собі мова і не може бути ні гарною, ні поганою. А от культура мови залежить від знання мовної системи і від загальнокультурного рівня людини. І якщо в мові відбито характер народу, його психічний склад, побут, історію, то в мовленні проявляється конкретна людина з її світосприйманням, знаннями, етичними параметрами.

Соціальне й індивідуальне в мові нероздільні, як невіддільна доля народу, її майбутнє від кожного члена соціуму, від того, наскільки усвідомленою є відповідальність перед нащадками. Саме в такій єдності політичного, соціального, етичного та естетичного розглядав І. Франко проблеми мовленнєвого етикету. Теоретичні міркування щодо культури мови, мовленнєвого етикету найповніше відбилися в його епістолярній спадщині. Листи відомого письменника вражають читача багатством змісту,

цікавим мовним оформленням. Тематика їх різноманітна, коло питань, яких торкається автор, дуже широке.

Окрім цього, послання І. Франка мають яскраво виражене літературно-критичне спрямування, містять громадсько-політичну та загальнокультурну інформацію, що вимагає відповідного оформлення, використання наукової термінології. Здебільшого адресати мали можливість отримати розлогі тексти, а не короткі записки. Це можна пояснити тим, що кореспонденти перебували на великій відстані, бачилися досить рідко. Вони обмінювалися думками про все, що їх цікавило: прочитаний твір, побачена вистава, побутові новини, родинні та видавничі справи. Отже, листи І. Франка можна назвати своєрідними прозовими творами, що належать перу майстра.

Етикет мовлення передбачає насамперед форму звертання, яка є одним з основних складників комунікативних ситуацій. В епістолярному стилі «функція звертання переважно обмежується спрямуванням мовлення до певної особи чи колективу» [16, с. 9].

Звертання виражає ставлення мовця до співрозмовника, воно може передавати пошану, ласку, докір, зневагу. Різні його форми та умови вживання створюють відтінки певної урочистості, інтимності тощо. Вибір формули звертання вимагає від автора особливої уваги, бо від нього залежить подальша тональність листа, воно сигналізує про соціальні відносини, що встановлюються під час комунікативного акту. Тому головними чинниками, що впливають на вибір того чи того звертання є зміст листа, соціальний статус комунікантів, їхні особисті взаємини.

За семантичним критерієм звертання в епістолярній спадщині Івана Франка класифікуємо так:

- слова-титули: *пан, пані, панна*;
- назви, що вказують на посаду, вчене звання: *редактор, професор*;
- нейтральні, або загальногромадянські назви: *добродій, товариш, друг*;
- власні імена, імена та по батькові: *Оля, Єлисей Киприянович*;

– субстантивовані прикметники: *коханий(а), любий(а)*.

Зазвичай початкова формула-звертання подається в окремому рядку з абзацу, але інколи може вплітатися в початкову фразу листа. Вибір звертання, як свідчить ілюстративний матеріал, залежить від змісту і тематики листа. Зокрема, офіційно-ділові послання письменника до громадських організацій товариств та офіційних осіб писані у високій тональності. Шанобливо-офіційний тон такої кореспонденції підтримується урочистими звертаннями, доповненими не менш піднесеними епітетами та означеннями: *Світлий зборе!*; *Вельмишановна редакція!*; *Вельмишановний пане редакторе!*

У цій же тональності писана офіційна кореспонденція до приватних осіб, відомих громадсько-культурних діячів (до О. Партицького, Б. Грінченка, О. Пипіна, І. Бодуена-де-Куртене, В. Ягича та інших), із якими автора пов'язували літературні та наукові інтереси. Опорними лексемами в таких звертаннях є офіційні *пан / пані* або нейтральні *добродій / добродійка*, що були обов'язковими засобами вираження ввічливості в українськомовному культурному середовищі ХІХ ст. В офіційно-діловій кореспонденції письменника названі компоненти функціонують не як самостійні, а як елементи складених звертань, доповнені такими ж офіційними атрибутами, що засвідчують велику повагу до адресата. Зокрема лексема *пан* (часто в поєднанні зі звертанням прикладкового типу *добродій*) виступає засобом титулування: *Високоповажаний Пане После!*; *Вельмишановний Пане Професоре!*; *Високоповажний Добродію Пане Професоре!*

Ширшою варіативністю звертальних конструкцій відзначаються приватно-ділові, дружньо-фамільярні та ласкаво-інтимні листи. Це послання до добре знайомих, друзів, родичів, коханої (до М. Драгоманова, А. Кримського, В. Давидяка, У. Кравченко, Е. Ожешко, О. Рошкевич).

Розмаїття звертальних конструкцій зумовлене насамперед фактором адресата та взаєминами з ним автора. У посланнях до М. Драгоманова, з яким

І. Франко листувався протягом довгих років, домінує шанобливе *добродій*, доповнене здебільшого нейтральними атрибутами: *Шановний добродію / Дорогий добродію!*

Кожна епоха й письменники того чи іншого літературного і мовностилістичного напрямку мають свої улюблені звертання, виявляють характерну манеру їх використання. Але інтимні звертання, представлені в українській поетичній мові, переважно перегукуються з аналогами народнопісенної поезики. У поетичних творах Івана Франка звертання до коханої набувають різних форм вираження, але більшість із них також інтимізована під народну пісню. Домінантними є лексеми *зірка, зіронька, зоря*, наприклад: *Ой ти дівчино, ясна зоре!* (21, с. 54).

Як бачимо, епістолярна спадщина І. Франка позначена широкою структурною та емоційно-стилістичною варіативністю формул мовленнєвого етикету, зокрема категорій звертання і прохання. Здійснюючи маркування соціальних відносин висловами ввічливості різної стилістичної спрямованості, письменник сприяв утвердженню української літературної мови.

Висновки до третього розділу

Приватне та ділове листування з огляду на призначення докорінно різняться набором стилістичних ресурсів, превалюванням окремих засобів.

Головною темою ділового листування Івана Франка була наукова проблематика, у якій він відстоював духовне надбання свого народу, слов'янства загалом. Детальне вивчення епістолярної спадщини дозволяє стверджувати, що письменник засобами різних рівнів виявляє власні емоції, почуття і стани, прагне впливати на адресата.

У ділових листах І. Франка частотними є такі атрибутивні стилістичні елементи: використання віддієслівних іменників, уживання предикативних

форм на -но, -то, нагромадження інфінітивних форм дієслова, наявність сталих мовних зворотів, канцеляризмів.

У приватних листах продуктивними є афектоніми, виявляють частотність демінутиви. Інколи нормативна граматична форма чергується з просторічними чи діалектними формами. Автор уживає запозичення з польської мови, нетранслітерні вирази з латини та німецької мови.

Аналізуючи листи, відзначаємо надзвичайно багату мовну палітру автора, зокрема, ампліфікаційні структури, які увиразнюють задовільний душевний та фізичний стан чи, навпаки, пригнічений, хворобливий стан, реальний чи гіпотетичний; яскраві метафори на відтворення повноти почуттів; влучні порівняння для розуміння подій, явищ, образів та посилення станів тощо.

Характерним для стилю інтимного листування митця є вмiле поєднання і слів кохання до пасії, і філософських роздумів про любов та вірність.

Особливої уваги заслуговує стилістична реалізація категорії ввічливості. Набір етикетних правил в арсеналі мовної особистості й активне використання його в мовленнєвій практиці вчений трактує і як вияв зовнішньої культури людини, і як її здатність проїнятися повагою до співрозмовника, свого народу, своєї нації.

Епістолярна спадщина І. Франка позначена широкою структурною та емоційно-стилістичною варіативністю формул мовленнєвого етикету. Здійснюючи маркування соціальних відносин висловами ввічливості різної стилістичної спрямованості, письменник сприяв утвердженню української літературної мови.

ВИСНОВКИ

Епістолярні тексти останнім часом активно досліджуються в наукових розвідках вітчизняних та сучасних лінгвістів. Лист як головний об'єкт епістолярію розглядають через призму трьох концепцій: стилю, жанру та дискурсу. Виділення листування в самостійний стиль є неправомірним. Поділяємо припущення сучасних дослідників про те, що епістолярний стиль реалізується тільки йому властивою сукупністю епістолярних жанрів.

Учені, які вивчають епістолярну спадщину письменників, звертають увагу на такі аспекти епістолярної творчості: лист досліджують як достовірний ілюстративний матеріал про особистість письменника, психологію його творчості; розглядають фактографічний матеріал листа як коментар до художньої творчості задля віднаходження матеріалу про задум, поштовхи до написання чи реальну основу зображуваних подій (лист розглядають як допоміжне документальне джерело); досліджують, відображення мовно-стилістичних особливостей епохи (мовознавчий підхід); вивчають епістолярний текст задля відтворення історичного духу епохи, виявлення авторської оцінки певним культурно-історичним та суспільним явищам та окремим персоналіям (культурно-історичний підхід). Антропоцентричний підхід передбачає дослідження епістолярного образу письменника крізь призму його стосунків із сучасниками, формування й еволюції авторської свідомості, тобто розгляд біографічного автора як людини і як митця крізь призму його епістолярію.

Епістолярним текстам притаманна загальна спрямованість на достовірність фактів, відсутність вигадки, авторська інтерпретація описуваного референта дійсності, суб'єктивність викладу, хронологічність (прив'язаність до події та її датування). Головною диференційною ознакою листа є адресованість як конститутивна основа епістолярного діалогу, а також специфічна композиція (структура) листа.

Усі численні класифікації епістолярію можна умовно поділити на дві групи: класифікації, побудовані на основі структурно-типологічного підходу (орієнтований на лист як «розмову лише двох»), і класифікації, побудовані на основі функціонального підходу (авторської інтенційності, спрямування на читача).

Епістолярний текст характеризується наявністю в його структурі різноманітних формул: звертань, привітань, прохань, побажань, прощань, постскриптувів, які є традиційними й певною мірою обов'язковими, вони не обмежують і не впливають на виявлення індивідуальних авторських рис у написанні листа. Саме ці риси виступають актуалізатором конотативного компонента в епістолярії письменника.

Нерідко стилістичні засоби листа трактують через поняття конотація. Конотація – нерозривний ланцюг емоційних, експресивних, оцінних, духовних, світоглядних компонентів, які створюють мовну картину, і найглибше вона розкривається в епістолярному тексті, бо саме в листуванні постає панорама художнього світу, творчих шукань письменника, його майстерня та епоха. Ділове листування Івана Франка виявляється в конотаціях різних рівнів, вони тісно переплітаються з конотаціями офіційно-ділового характеру. Позитивний характер конотацій формується завдяки образним висловам, традиційними конотаціями звертання, подяки, прощання. До негативних конотацій належать конотації жалю, прикрості, розчарування, байдужості, які актуалізуються різноманітними мовними засобами, одноманітними виразами та формулами. Інтимний епістолярій Івана Франка створюють різнопланові конотації ліричного, переважно зі знаком «плюс». Вони знаходять вияв у різних засобах вираження: звертаннях, використанні присвійних прикметників, алітерації голосних та приголосних, тропях. Листів переписки Івана Франка з дітьми під час роботи не було знайдено, однак вважаємо доцільним аналіз фрагментів тексту зі звертанням адресанта до своїх дітей у листах, адресованих дружині.

Приватне та ділове листування з огляду на призначення докорінно різняться набором стилістичних ресурсів, превалюванням окремих засобів. Головною темою ділового листування Івана Франка була наукова проблематика. Письменник засобами різних рівнів виявляє власні емоції, почуття і стани, прагне впливати на адресата. У ділових листах І. Франка частотними є такі атрибутивні стилістичні елементи: використання віддієслівних іменників, уживання предикативних форм на -но, -то, нагромадження інфінітивних форм дієслова, наявність сталих мовних зворотів, канцеляризмів. У приватних листах продуктивними є афектоніми, виявляють високу частотність демінутиви. Інколи нормативна граматична форма чергується з просторічними чи діалектними формами. Автор уживає запозичення з польської мови, нетранслітерні вирази з латини та німецької мови.

Аналізуючи листи, відзначаємо надзвичайно багату мовну палітру автора, зокрема, ампліфікаційні структури, які увиразнюють задовільний душевний та фізичний стан чи, навпаки, пригнічений, хворобливий стан, реальний чи гіпотетичний; яскраві метафори на відтворення повноти почуттів; влучні порівняння для розуміння подій, явищ, образів та посилення станів тощо. Характерним для стилю інтимного листування митця є вміле поєднання і слів кохання до пасії, і філософських роздумів про любов та вірність.

Особливої уваги заслуговує стилістична реалізація категорії ввічливості. Набір етикетних правил в арсеналі мовної особистості й активне використання його в мовленнєвій практиці вчений трактує і як вияв зовнішньої культури людини, і як її здатність проїнятися повагою до співрозмовника, свого народу, своєї нації. Епістолярна спадщина І. Франка позначена широкою структурною та емоційно-стилістичною варіативністю формул мовленнєвого етикету. Здійснюючи маркування соціальних відносин висловами ввічливості різної стилістичної спрямованості, письменник сприяв утвердженню української літературної мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аносова Т. Проблемы лексикографического отражения коннотации. *Нова філологія*. Запоріжжя : ЗДУ, 2002. № 3 (14). С. 5–13.
2. Бахтин М. М. Постановка проблемы и определение речевых жанров. *Автор и герой : К философским основаниям гуманитарных наук*. Санкт-Петербург : Азбука, 2000. С. 249–250.
3. Белунова Н. И. Искусство эпистолярия и художественное произведение. *Рус. яз. в школе*. 1995. № 5. 28 с.
4. Бельчиков Ю. А. Литературный язык: энциклопедия. Москва : Сов. энцикл., 1979. 531 с.
5. Белянин В. П. Психолингвистические аспекты художественного текста. Москва : Изд-во МГУ, 1988. 123 с.
6. Білоус М. П. Мовленнєвий етикет українського народу. *Мова і духовність нації* : Тези доп. регіон. наук.-практ. конференції. Львів, 1989. С. 18–19.
7. Богдан С. Формули етикету в українському епістолярії. *Урок української*. 2003. №1. С. 30–34.
8. Бойко Н. І. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти : монографія. Ніжин : Аспект-Поліграф, 2005. 550 с.
9. Вашків Л. П. Епістолярна літературна критика: становлення, функції в літературному процесі : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.02. Львів, 1995. 24 с.
10. Виноградов В. В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. Москва, 1963. 124 с.
11. Говердовский В. История понятия коннотации. *Филологические науки*. 1979. № 2. С. 83–86.
12. Головащук С. І. Українське літературне слововживання: Словник-довідник. Київ, 1995. 568 с.

13. Горак Р. Тричі мені являлася любов : повість-есе. Київ : Радянський письменник, 1983. 152 с.
14. Денисюк І. Любовні історії української белетристики. Літературознавчі та фольклористичні праці : у 3-х т. Львів, 2005. Т. 1 : Літературознавчі дослідження. Кн. 1. 432 с.
15. Дудик П. С. Стилїстика української мови : навч. посіб. Київ : Академія, 2005. 368 с.
16. Дудко В. И. Эпистолярное наследие украинских писателей-реалистов конца XIX – начала XX века в контексте украинско-русских взаимосвязей : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.01.01. Москва, 1989. 18 с.
17. Елина Е. Г. К теории эпистолярия. *Поэтика и стилистика* : сб. ст. Саратов : Саратов. ун-т, 1980. 128 с.
18. Ефимов А. И. Стилистика художественной речи. Москва, 1957. 356 с.
19. Єфремов С. О. Літературно-критичні статті. Київ : Дніпро, 1993. 351 с.
20. Жовтобрюх Н. Внесок Івана Франка у формування української ділової лексики. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Філологія. Соціальні комунікації*. 2011. Вип.24. С. 118–121.
21. Жовтобрюх М. А. Формування українського публіцистичного словника в середині XIX ст. *Мовознавство і літературознавство*. Київ, 1964. С. 112–116.
22. Журавльова Н. Лексико-фразеологічне мікрополе прихильності в епістолярії XIX століття. *Нова філологія*. Запоріжжя : ЗНУ, 2006. Вип. 24. С. 111–119.
23. Зарицька-Рупенко Л. Поетика листів Івана Франка до Ольги Рошкевич у контексті інтимного листування українських письменників. *Українське літературознавство*: зб. наук. праць. Львів : Видавничий центр Львівського нац. ун-ту імені Івана Франка, 2010. Вип. 72. С. 59–66.

24. Ільків А. В. Інтимний дискурс письменницького епістолярію другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника. Івано-Франківськ, 2016. 410 с.

25. Кабанова Т. Н. Эпистолярный текст частной переписки в аспекте теории речевого общения (на материале рукописных и опубликованных текстов ХХ столетия) : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Челябинск, 2004. 19 с.

26. Карасик В. И. Язык социального статуса. Москва : ИТДГК «Гнозис», 2002. 234 с.

27. Кецба Л. Н. Место эпистолярного стиля в системе функциональных стилей. *Изв. АН АзССР. Серия : Литература*. 1971. № 3–4. С. 35–40.

28. Кибрик А. Е. Современная лингвистика: откуда и куда?. *Вестн. Моск. гос. ун-та. Серия. 9. Филология*. 1995. №5. С. 97–98.

29. Кожин А. Н. Функциональные типы русской речи. Москва : Высш. шк., 1982. 256 с.

30. Кожин В. В. Жанр. *Литературный энциклопедический словарь*. Москва : Сов. энцикл., 1987. С. 106–107.

31. Комарова С. И. Функционирование перифразы в эпистолярном стиле вт. п. ХVІІІ века : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Днепропетровск, 1990. 286 с.

32. Коцюбинська М. «Зафіксоване і нетлінне». Роздуми про епістолярну творчість. Київ : Дух і Літера. Харківська правозахисна група, 2001. 300 с.

33. Кузнецов В. Г. Функциональные стили современного французского языка. Москва : Высш. шк., 1991. 214 с.

34. Кузьменко В. І. Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20–50-х років ХХ ст. : монографія. Київ : НАН України, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка, 1998. 305 с.

35. Курьянович А. В. Коммуникативные аспекты слова в эпистолярном дискурсе М. И. Цветаевой : дис. ... канд. филол. наук. Томск, 2002. 280 с.

36. Левицький В. В. Символічні значення українських голосних і приголосних. *Мовознавство*. 1973. № 2. С. 36–49.

37. Лейдерман Н. Л. К определению сущности категории «жанр». *Жанр и композиция литературного произведения*. Калининград, 1976. Вып. 3. 234 с.

38. Ленець К. Епістолярний стиль. *Стиль і час*. Київ : Наукова думка, 1983. 252 с.

39. Леонтьев В. В. Комплимент как жанр личностного типа дискурса. *Языковая личность: институциональный и персональный дискурс* : сб. науч. тр. Волгоград : Перемена, 2000. 258 с.

40. Лесин В. Словник літературознавчих термінів. Київ : Радянська школа, 1971. 486 с.

41. Ляхова Ж. Т. Теоретичні питання дослідження епістолярію українського письменства. *Третій Міжнародний конгрес україністів*. Харків : Вища школа, 1996. С. 85–91.

42. Мазоха Г. С. Відлуння епохи: письменницький епістолярій другої половини ХХ ст. : науково-документальне видання. Київ : Міленіум, 2006. 184 с.

43. Мазоха Г. С. Український письменницький епістолярій другої половини ХХ століття: жанрово-стильові модифікації : монографія. Київ : Міленіум, 2006. 344 с.

44. Малікова О. В. Епістолярій як жанр і різновид християнського теологічного дискурсу: когнітивно-прагматичний аспект. *Лінгвістика ХХІ століття: нові до слідження і перспективи*. 1998. С. 225–237.

45. Марко І. Становлення офіційно-ділового стилю західноукраїнського варіанта літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Чернівці, 2010. 18 с.

46. Мерзляков А. Ф. Краткая риторика, или Правила, относящиеся ко всем родам починений прозаических : В пользу благородных воспитанников

Университетского пансиона (1808). *Русская риторика : хрестоматия*. Москва : Просвещение, 1996. 238 с.

47. Миллер Т. А. Античные теории эпистолярного стиля. *Античная эпистолография*. Москва : Наука, 1967. С. 5–25.

48. Морозова Л. І. До проблеми розмежування листа як первинного мовленнєвого жанру й епістолярної форми як художнього прийому (на основі концепції М. Бахтіна про первинні і вторинні мовленнєві жанри). *Наукові праці Кам'янець-Подільського університету. Серія : Філологічні науки*. 2005. № 10. 315 с.

49. Найрулін А. Епістолярій М. Коцюбинського в історії української літературної мови (особливості конотації епістолярію письменника) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 18.04.06. Луганськ, 2006. 19 с.

50. Найрулін А., Шарпало Б. Епістолярій – один із резервуарів гуманізації. *Дивослово*. 1996. №11. С. 22–23.

51. Нестеренко Є. В. Епістолярна спадщина Івана Франка. Структура і функції категорій ввічливості. URL: http://www.rusnauka.com/32_PVMN_2011/Philologia/8_98185.doc.htm

52. Кузьменко В., Кодак М. Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20-50-х рр. XX століття. *Слово і час*. 1999. № 2. С. 57–60.

53. Поспелов Г. Н. Теория литературы. Москва : Высш. шк., 1978. 234 с.

54. Прокопович Ф. Про риторичне мистецтво. *Філософські твори* : в 3 –х томах. Київ : Наукова думка, 1979. Т.1. С. 354–366.

55. Рогалева О. С. Брачное объявление как речевой жанр рекламного дискурса (коммуникативно-прагматический и когнитивный аспекты) : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Омск, 2005. 210 с.

56. Рождественский Ю. В. Лекции по общему языкознанию. Москва : Высш. шк., 1990. 228 с.

57. Рупенко (Зарицька) Л. В. Лист-зізнання в коханні як один із жанрових різновидів в інтимному епістолярії Івана Франка. *Сучасна філологія: теорія і практика*. 2016 р. С. 27–31.

58. Сабліна С. В. Засоби вираження ситуативно-психологічних та власне психологічних типів конотації в інтимних листах Івана Франка до Ольги Рошкевич. *Вісник Запорізького національного університету. Серія : Філологічні науки* : зб. наук. праць. Запоріжжя, 2012. № 1. С. 367–370.

59. Сапожникова Н. В. Філолофско-антропологическая природа епістолярного дискурса : автореф. дис. ... д-ра. філол. наук. Екатеринбург, 2005. 40 с.

60. Світайло Л. Р. Епістолярна література. *Українська літературна енциклопедія* : в 5-ти томах. Київ : Українська радянська енциклопедія, 1990. Т. 2. 346 с.

61. Сербенська О. А. Особливості стилю ділового мовлення І. Франка. *Українське літературознавство*, 1985. Вип. 44. С. 91–96.

62. Сметанин В. А. Из истории эпистолографии. *Вопросы истории*. Москва : Правда, 1971. № 1. С. 212–216.

63. Сушко О. Фразеологія офіційно-ділового стилю української мови (на матеріалі документів першої половини ХХ століття) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2007. 19 с.

64. Тараненко О. Конотація. *Українська мова: енциклопедія*. Київ : Вид-во «Укр. енциклопедія ім. М. Бажана», 2004. 824 с.

65. Фалина В. А. Фразеологія епістолярного жанра : На матеріалі частной переписки купеческого сословия Владимирской губернии середины ХІХ–начала ХХ века. Кострома, 2000. 322 с.

66. Цвиллинг М. Я. Функциональный стиль, подъязык и социальный диалект. *Общие и частные проблемы функциональных стилей*. Москва : Наука, 1986. 234 с.

67. Чабаненко В. Основи мовної експресії. Київ : Вища школа, 1984. 168 с.

68. Чемес В. Ф. Інтродуктивно-фінальне обрамлення в епістолярії І. Франка. *Іван Франко і творення української суверенної держави*. Київ, 1996. 118 с.
69. Черемшина М. Фрагмент моїх споминів про Івана Франка. *Іван Франко у спогадах сучасників*. Львів, 1956. 136 с.
70. Чигридова Н. Ю. Речевое поведение коммуниканта в жанре деловых эпистолярных писем : дис. ... канд. филол. наук. Москва, 1999. 224 с.
71. Шерех Ю. Третя сторожа : Література, мистецтво, ідеологія. Київ : Дніпро, 1993. 347 с.
72. Шмелева Т. В. Модель речового жанра. *Жанры речи*. Саратов : Изд-во гос. УНЦ «Колледж», 1997. С. 91–96.
73. Щерба Л. В. Современный русский литературный язык. *Рус. яз. в шк.* 1939. № 4. 21 с.
74. Янкова Н. І. Листування Максима Рильського: тематичні орієнтири та стильові домінанти. *Літературознавчі студії*. 2011. № 23. С. 321–328.
75. Sandig B. Zur Differenzierung gebrauchssprachlicher Text – Sorten im Deutschen. *Textsorten: Differenzierung skriterienausling. Sicht*. Frankfurt am Main, 1972. S. 113–124.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лист до Климентини Попович. 14 січня 1885 р. Львів. *Енциклопедія життя та творчості Івана Франка*. URL: <https://www.i-franko.name/uk/Corresp/1885/1885-01-14kkp.html>
2. Лист до Климентини Попович. 24 березня 1885 р. Львів. *Енциклопедія життя та творчості Івана Франка*. URL: <https://www.i-franko.name/uk/Corresp/1885/1885-03-24.html>
3. Лист до Климентини Попович. 7 березня 1885 р. Львів. *Енциклопедія життя та творчості Івана Франка*. URL: <https://www.i-franko.name/uk/Corresp/1885/1885-03-17.html>
4. Лист до О. Ф. Франко. 10 травня 1888 р. Львів. *Енциклопедія життя та творчості Івана Франка*. URL: <https://www.i-franko.name/uk/Corresp/1888/1888-05-10OlgaFranko.html>
5. Лист до О. Ф. Франко. 16 травня 1888 р. Львів. *Енциклопедія життя та творчості Івана Франка*. URL: <https://www.i-franko.name/uk/Corresp/1888/1888-05-16OlgaFranko.html>
6. Лист до О. Ф. Франко. 16 травня 1888 р. Львів. *Енциклопедія життя та творчості Івана Франка*. URL: <https://www.i-franko.name/uk/Corresp/1888/1889-06-19OlgaFranko.html>
7. Лист до О. Ф. Франко. 19–22 червня 1889 р. Львів. *Енциклопедія життя та творчості Івана Франка*. URL: <https://www.i-franko.name/uk/Corresp/1889/1889-06-19OlgaFranko.html>
8. Лист до О. Ф. Франко. 19–22 червня 1889 р. Львів. *Енциклопедія життя та творчості Івана Франка*. URL: <https://www.i-franko.name/uk/Corresp/1889/1889-09-07OlgaFranko.html>
9. Лист до О. Ф. Франко. 19 травня 1890 р. Львів. *Енциклопедія життя та творчості Івана Франка*. URL: <https://www.i-franko.name/uk/Corresp/1890/1890-05-19OlgaFranko.html>

10. Лист до О. Ф. Франко. 19 червня 1888 р. Львів. *Енциклопедія життя та творчості Івана Франка*. URL: <https://www.i-franko.name/uk/Corresp/1888/1888-06-19OlgaFranko.html>
11. Лист до О. Ф. Франко. 22 травня 1888 р. Львів. *Енциклопедія життя та творчості Івана Франка*. URL: <https://www.i-franko.name/uk/Corresp/1888/1888-05-22OlgaFranko.html>
12. Лист до О. Ф. Франко. 22 червня 1888 р. Львів. *Енциклопедія життя та творчості Івана Франка*. URL: <https://www.i-franko.name/uk/Corresp/1888/1888-06-22OlgaFranko.html>
13. Лист до О. Ф. Франко. 29 травня 1888 р. Львів. *Енциклопедія життя та творчості Івана Франка*. URL: <https://www.i-franko.name/uk/Corresp/1888/1888-05-29OlgaFranko.html>
14. Лист до О. Ф. Франко. 30 липня 1890 р. Львів. *Енциклопедія життя та творчості Івана Франка*. URL: <https://www.i-franko.name/uk/Corresp/1890/1890-07-30OlgaFranko.html>
15. Лист до О. Ф. Франко. Біля 10 серпня 1891 р. Львів. *Енциклопедія життя та творчості Івана Франка*. URL: <https://www.i-franko.name/uk/Corresp/1891/1891-08-10OlgaFranko.html>
16. Лист до О. Ф. Франко. Кін. серпня 1891 р. Львів. *Енциклопедія життя та творчості Івана Франка*. URL: <https://www.i-franko.name/uk/Corresp/1891/1891-08OlgaFranko.html>
17. Лист до О. Ф. Франко. Поч. червня 1888 р. Львів. *Енциклопедія життя та творчості Івана Франка*. URL: <https://www.i-franko.name/uk/Corresp/1888/1888-06OlgaFranko.html>
18. Лист до О. Ф. Франко. Сер. липня 1891 р. Львів. *Енциклопедія життя та творчості Івана Франка*. URL: <https://www.i-franko.name/uk/Corresp/1891/1891-07OlgaFranko.html>
19. Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова / редкол. : І. Вакарчук, Я. Ісаєвич (співголови) та ін. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. – 564 с.

20. Франко І. Зібрання творів : у 50-ти томах. Київ : Наукова думка, 1986. Т. 48. 652 с.

21. Франко І. Зібрання творів : у 50-ти томах. Київ : Наукова думка, 1986. Т. 49 : листи (1874–1885). 767 с.

22. Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах. Київ : Наукова думка, 1984. Т. 50. 742 с.